

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION



AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KRIZSÁN, László

Magyar utazók Afrikában / Hungarian travellers in Africa

Eredeti közlés /Original publication:

1994, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 106 old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.002.518

Dátum/Date: 2017. december / December 11.

filename: KRIZSAN_1994_MagyUtazokAfrbanKonyv

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

KRIZSÁN, László: Magyar utazók Afrikában / Hungarian travellers in Africa, *AHU MATT*, 2017, **pp. 1–97.** old., No. 000.002.518, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Magyar felfedezők, utazók Afrikában – áttekintés, Magyar László, Sass Flóra, Czimmermann István, Menyhárh Laszlo, Teleki Sámuel, Torday Emil, Almásy László

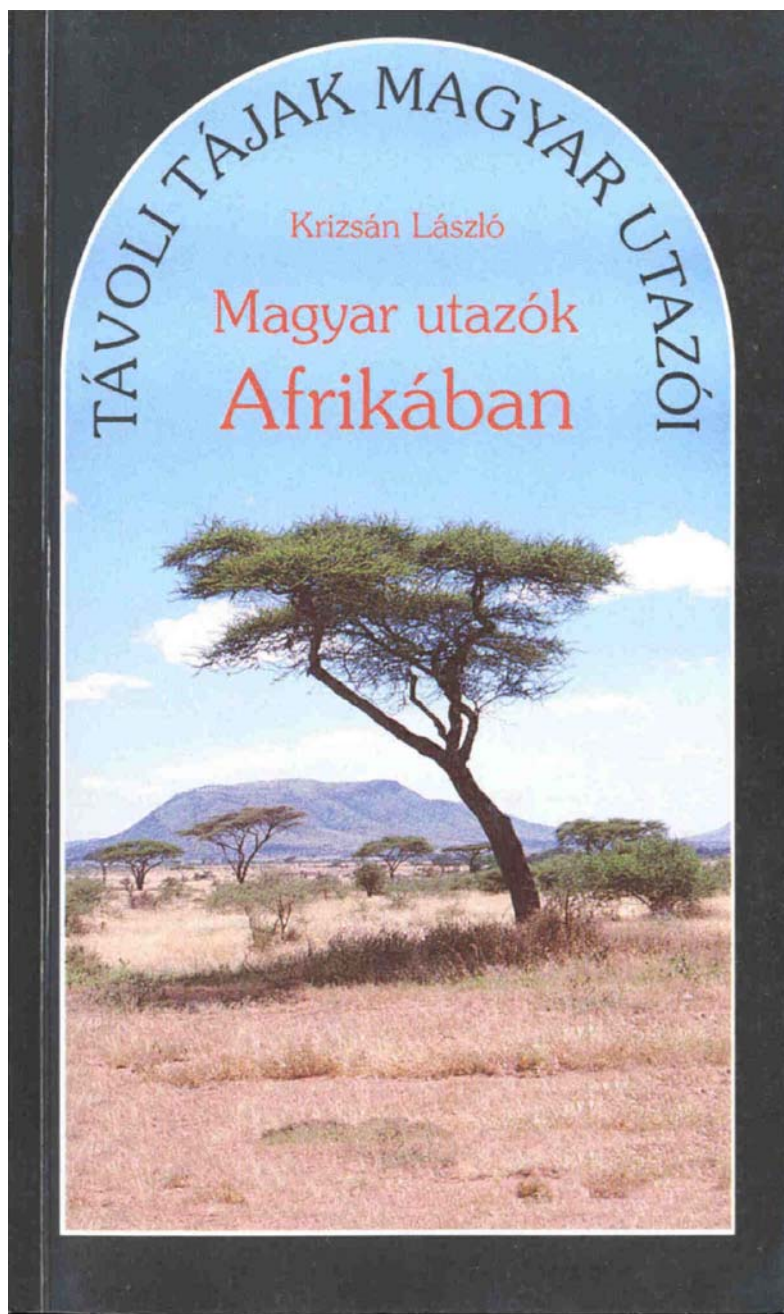
African research in Hungary, Hungarian explorers, travellers in Africa – overview, László Magyar, Anne Baker, István Czimmermann, László Menyhárh, Sámuel Teleki, Emil Torday, László Almásy

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-, DOKU-
MENTUM- ÉS ADAT-TÁR / THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* Magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára / Writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* Az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött. / The materials in the database are free but access or downloading are subject to registration.

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig. / The African–Hungarian Union is a non–profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.



Krizsán László

MAGYAR UTAZÓK AFRIKÁBAN

Bírálta: Dr. Balázs Dénes geográfus
Dr. Kubassek János geográfus

Alkotószerkesztő
Dr. Balázs Dénes

A fedél Dr. Kubassek János fotójának
felhasználásával készült

Felelős szerkesztő:
Gerhardtné Rugli Ilona

Készült a Soros Alapítvány támogatásával

© Krizsán László, Balázs Dénes

ISSN 1217 8179
Összkiadás: ISBN 963 18 5896 0

TARTALOM

Afrika megismerésének mérföldkövei	6
Magyarok Afrikában	14
Afrika rejtelmes ösvényein – Magyar László	19
Hajnalcsillag a Nílus felett – Sass Flóra	32
A „betűk atyja” – Czímermann István	47
„Misszióink tekintélye a portugál, sőt az angol kormányokét is felülmúlja” – Menyhárh László	57
Titkos küldetés? – Teleki Sámuel	67
Aki utolérte a történelmet – Torday Emil	75
A „homok atyja” – Almásy László	86

AFRIKA MEGISMERÉSÉNEK MÉRFÖLDKÖVEI

„Ex Africa semper aliquid novi.”
(Afrika mindig valami újdonsággal szolgál.)

A mottóul választott szállóige igazságát ősidők óta tapasztalhatták azok az emberek, akiket sorsuk valami módon közel sodort a titokzatosnak hitt fekete kontinenshez. A messzi ókorban Ofir mesés aranyországa, Salamon király dús aranybányái, később az elefántcsont, a rabszolgák, a középkorban pedig János pap titokzatos országa izgatta a kalandorokat és hódítókat Félelmetes történetek keringtek tengerben lakozó szárnyas kígyókról, akik féltékenyen őrzik az Ismeretlen Föld partjait

A riasztó hírek ellenére minden korban akadtak bátor emberek, akik a hatalom és gazdagság ígéretének mámorában a legnagyobb veszélyt is vállalták

Az ókor Afrika-kutatói

Az elsők az egyiptomiak voltak. A fennmaradt vallásos szövegekből kiderül, hogy már Kr. e. 2500 táján egyiptomiak hatoltak be Núbiába. Később nemcsak a Níluson, hanem szárazföldi karavánutakon és a Vörös-tenger felől is egyre mélyebben jutottak be a kontinens belsejébe. Néger rabszolgákat, a holttestek balzsamozásához szükséges mirhát és elefántcsontot szállítottak haza, s közben a fáraók birodalmának határát egyre délebbre terjesztették ki.

Harhuf, az egyiptomi udvari ember sírfelirata arról is beszél, hogy e bátor utazó többször is megtette a „Szellemek Országának” nevezett déli tartományok felé taposott utat. Az elsőről e feljegyzés maradt ránk:

„Az uralkodó felség, uram Merenre király elküldött engem Jam (Núbia) országába, hogy fedezzem fel az oda vezető utat. Társul mellém rendelte apámat és Iri szertartáspapot. Hét hónap alatt tettem meg az utat és sokféle ajándékkal tértem haza...”

A századok múlásával egyre szaporodtak a távoli délre, az „aranyországba” – e név talán a Zambézi vidékét jelölte – vonuló expedíciók.

Afrika déli tartományainak kincseiért az egyiptomiak mellett útra keltek a *föníciaiak* is. Ezek a hajósok – gondolva a következő utazások megkönnyítésére – útvonaluk több pontján gyarmatokat létesítettek és lakosságot helyeztek el e telepeken. A föníciai hajósok már áthajóztak a *Gibraltáron* és kijutottak az *Atlanti-óceánra*, megteremtve a kapcsolatot Afrika nyugati partjaival.

A föníciaiaknak sikerült először körülhajózniuk Afrikát. Ez a nagy esemény – amely a maga korában bizonyára felért napjaink holdutazásainak szenzációjával – *Nekho* fáraó (Kr. e. 609–593) uralkodása idején történt.

A földrajzi felfedezések e kimagasló eseményéről mintegy másfél évszázaddal később *Hérodotosz*, „a történetírás atyja”, a következőket jegyezte fel:

„Líbia (Afrika) maga is bizonyítja, hogy tenger veszi körül, kivéve azt a részét, amely Ázsiával határos, ezt pedig elsőként, mint tudjuk *Nekhosz* egyiptomi király bizonyította be. Ő ugyanis, felhagyva a csatornaépítéssel, melynek a Nílustól keletre kellett volna az Arab-öbölbe (a Vörös-tengerbe) érnie, föníciai hajósokat küldött ki, megparancsolván, hogy visszafelé jövet *Héraklész* oszlopainál (a Gibraltári-szoroson) térjenek meg az Északi-(Földközi-)tengerre, majd tovább ezen az úton, térjenek vissza Egyiptomba. A föníciaiak hát elindultak az Eritreai-(Vörös-)tengerről és kiértek a Déli-tengerre (az Indiai-óceánra). Ahányszor csak elérte őket az őszi szél, kikötöttek, és bármely részén voltak is Líbiának bevetették a földet. Megvárták a termést és begyűjtve azt, továbbhajóztak. A harmadik évben értek *Héraklész* oszlopaihoz és megérkeztek Egyiptomba.”

Kr. e. 500 körül a karthágói *Hanno* vágott neki a Földközi-tengernek, hogy ellenkező irányban, nyugatról kelet felé haladva megkerülje Afrikát. Utjáról részletes leírást készített, amelyet egy karthágói templomban helyezett el. Itt találta meg a kéziratot – több mint 350 évvel az utazás időpontja után – *Polübiosz* görög történetíró.

A Nílus völgye az ókor kezdetétől a szárazföldi és folyó menti Afrika-kutatások színterének és vonzásterületének középpontjában állt. E jellege megmaradt azután is, hogy a fáraók földjét előzőnlötték a római légiónok. Már Julius Caesar elindította kutatóit a Níluson felfelé, de azok nem jutottak túl az első kataraktán, amely Asszuán magasságá-

ban található. Antonius sem volt szerencsésebb. A kérdést, hogy hol ered a Nílus – egyelőre nem tudták megválaszolni.

Néro császár küldöttei is a nagy folyó eredetét kutatták. S bár messze felnyomultak a Nílus mentén, a forráshely titkát nem fejthették meg.

Arab utazók Afrikában

A középkorban Afrika felfedezését előlről kellett kezdeni. A régiek tanításait már elfelejtették vagy még meg sem fejtették.

Új ismeretekkel az arab földrajztudósok és utazók szolgálhattak volna, ám a korabeli Európa – a nyelvismeret fogyatékosai és a vallási előítéletek miatt – képtelen volt magáévá tenni és felhasználni a tudományos ismereteknek azt a sokaságát, amellyel az arab kutatók termékenyíthették volna meg az európai tudományt. Az arabok által a középkor folyamán összegyűjtött tudományos adatbázis csak a XIX. század folyamán vált ismertté Európában.

Az arabok a VII. század folyamán meghódították Egyiptomot, Észak-Afrika országait, Ázsia jelentékeny területeit, és 711-ben a hódító seregek átkeltek a Héraklész oszlopainak nevezett tengerszoroson – Európába! E szorost ezután fővezérükről *Dzsebel al Tarikh* néven emlegették, amely az európai nyelvekben hangzasmódosulással *Gibraltar*-ként maradt fenn.

A meghódított területeket sűrűn behálózták a kereskedelmi útvonalak. Arab karavánok járták a *Szaharát* és mélyen behatoltak a Szaharától délre eső területekre is, amelyeket addig „terra incognita”-ként – „ismeretlen föld”-ként emlegettek.

Az új tudományos leírások sorát a Kr. u. 728-ban elhalálozott *Vahab ibn Munabbih* munkái nyitják meg. E kutató olyan történelmi folyamatról tudósít, melyről írásos forrás nem áll a tudomány rendelkezésére: leírta a belső afrikai népvándorlás menetét. Azt az áradatot, amely több hullámban terítette szét a Szaharától délre eső területeken és Nyugat-Afrikában a néptörszseket, és alakította ki Afrika etnikai képének színes kaleidoszkópját.

A X. századi Kairóban egy bagdadi származású tudós, *Abdul Haszszán Ali*, akit egyszerűen csak Maszúdinak neveztek, azzal lepte meg a világot, hogy harminc vaskos kötetre menő leírást közölt az afrikai tartományok történelméről és geográfiai állapotáról.

Maszúdi távoli tartományokról is hírt adott. Leírta a mai *Mozambik* területén élő népek életmódját, utalva rá, hogy az itteni lakosok a *bantu* népközösséghez tartoznak.

A XII. század közepén a szicíliai király palermói udvarában egy messze földön híres arab tudós és térképész, *Al-Idriszi* dolgozott. *Al-Idriszi* évtizedekig járta az akkor ismert világot.

A hagyomány szerint, amikor elfogadta *II. Roger* szicíliai király meghívását, s bevonult a palermói udvarba, negyven szamar vitte utána a jegyzeteit. Ezt az adathalmazt dolgozta fel egy másfél mázsás, három és félszer egy és fél méter nagyságú, ezüstlapra vésett térképén. Kortársai „*arab Ptolemaiosz*”-nak nevezték.

Al-Idriszi térképe az egész, akkor ismert világot bemutatta. Szerkesztett továbbá egy atlaszt, amelynek 71 térképlapján részletesebb adatokat is feltüntetett. A térképek mellé egy vaskos könyvet írt: „*Szórakozások könyve annak, aki be akarja járni a világot.*”

A középkor minden évszázada egy vagy több kiemelkedő arab geográfussal ajándékozta meg az emberiséget. A XIV. század *Íbn Battutát* adta a világnak. E tudós 1304-ben *Tangerben* született, és hosszú élete során bejárta a földkerekség csaknem minden országát. Megfordult az Arany-horda birodalmában, a közép-ázsiai pusztákon. Indiában és Kínában is. Afrikába két kutatóutat szervezett. 1330-ban a kelet-afrikai partvidéket és mögöttes területeit érintette, majd több mint húsz esztendővel később, 1352-ben Afrika nyugati régióit kereste fel.

Íbn Battuta huszonöt napon át utazott, keresztül a Szaharán, míg megérkezett a *Mali királyság* területére, ahol „furcsa módon” épített házakat és mecseteket látott.

„A falakat sötömbökből készítették, a tetőt pedig tevébőrrel fedték. A faluban csak a maszufa törzshöz tartozó néger rabszolgák laknak, akik a sót termelik ki... Más országokból négerrek érkeznek ide és sót visznek el, melyet csereeszközként használnak, éppen úgy, mint az aranyat és az ezüstöt.”

Íbn Battuta meglátogatta Nyugat-Afrika akkori gazdasági, kulturális és tudományos központját, *Timbuktut* is. Afrikáról szóló leírásaiban – a megbízható földrajzi adatok mellett – páratlan értékű utalások találhatók az általa bejárt vidékek lakóinak életéről, szokásairól, társadalmáról, vallásáról, ünnepeiről és építkezési módjáról. Mai kifejezéssel azt mondhatnók, hogy *Íbn Battuta* komplex írásos forrást hagyott ránk *Afrikáról*.

A középkori arab Afrika-kutatók sorában végül meg kell emlékeznünk egy olyan tudósról, akinek írása ismertté vált már kortársai előtt is. *Leo Africanus*. teljes nevén *Al-Hasszán ibn Mohammed al-Jazzán al-Zajjatin* az a szerencsés, akinek munkái jelentősen segítették az Afrikára vonatkozó ismeretek európai elterjedését.

Leó Africanus élete olyan, mint egy kalandregény. A spanyolországi *Granadában* született. Innen, a mórok üldözése idején családja *Marokkóba* menekült. Fez városában telepedtek le. Innen indult el a hosszú nevű arab fiatalember afrikai bolyongásaira. Háromszor szelte át a Szaharát. Járt *Timbuktuban*, végighajózott a *Nigeren*, megfordult *Szudán* fővárosában és *Bornu* szultánjának udvarában. Ismerte a háuszák földjét, Egyiptomot és a Szaharától délre elterülő számos országot is.

Egyik diplomáciai küldetése idején, 1517-ben kalózok fogságába került, akik a tudós arabot X. Leó pápának ajándékozták. A fogoly tudós – tisztelete jeléül – felvette a pápa nevét, amelyhez, mivel addigi életét Afrikában élte le, az *Africanus* – afrikai – melléknevet választotta.

Leó Africanus a pápai Akadémián az arab nyelv tanára lett, s hozzákezdett „*Afrika leírása*” című munkájához. A háromkötetes mű 1526-ra készült el. Számos európai nyelvre lefordították, és a művelt világban az afrikai ismeretek kézikönyvének szerepét töltötte be.

Európa Afrika felé fordul

A XV. század első negyedétől az afrikai hajózás és a part menti területek felkutatásának reneszánsza kezdődött el. Európai hajósok – többnyire portugálok – telepeket létesítettek végig a kontinens partjai mentén, és megnyitották – Afrika megkerülésével – az Indiába vezető tengerparti útvonalat.

Az afrikai hajózás iránt feltámadt érdeklődés méreteit beszédesen jellemzi az az egyetlen adat is, hogy Kolumbusz előbb járt Nyugat-Afrikában, mint az Újvilágban.

A XVI. század közepétől, a rabszolga-kereskedelem intézményessé válásától az afrikai hajózás soha nem látott és remélt arányokat öltött. Ez a hajózás azonban semmivel sem járult hozzá a fekete kontinens tudományos megismeréséhez.

Az ezernyi hajó és hajós nem az ismeretlen felderítésére, hanem az arany, az értékes elefántcsont, de főként rabszolgák megszerzéséért ment Afrika partjaihoz. A belső területekre – amelyek a kutatás igazi színterei lehettek volna – soha nem tették lábukat a szerencsevadászok. A partokon erődöket építettek, és ezekből irányították kereskedelmi vállalkozásaikat. Hogy milyen céllal létesültek ezek a part menti erődök, azt az egyes területek elnevezése is félreérthetlenné teszi: Bors-part, *Elefántcsont-part*, Arany part, *Rabszolga-part*.

Csaknem három évszázadon keresztül folyt Afrika kirablása, anélkül, hogy ez a hatalmas vér-és erkölcsi áldozattal járó folyamat valamit is előbbre vitte volna a földrész tudományos megismerését.

Az európai tengeri hatalmak csak a XIX. század elejétől tekintették Afrikát lehetséges jövőbeli gyarmatterületüknek. Elsőnek Anglia ébredt rá, hogyha változatlan arányokban folytatják a kereskedelmet az „élő áru”-val, nem marad lakosság Afrikában, és munkáskezek nélküli lakatlan földet nem érdemes meghódítani.

A Bécsi Kongresszuson 1815-ben Anglia elérte, hogy az európai hatalmak elfogadják egy rendeletet a rabszolgák Afrikából történő kivitelének tilalmáról.

Ezután számos, többnyire angol kutató indult Afrika különböző tájaira. Az általuk végzett kutatásokat politikai és hatalmi megfontolások vezették. Amolyan szemrevételezésként, előfelderítésként foghatjuk fel a legtöbb európai hatalom által a XIX. században Afrikába irányított expedíciót. Mivel ezen kutatások elsősorban az egyes európai hatalmak afrikai érdektérületeinek a kiválasztásához kerestek adatokat, természetes, hogy e politikai céllal indított expedíciók *jelentős tudományos eredményeket értek el*, és igen fontos stratégiai adatok birtokába juttatták megbízóikat. De megmutatkoztak az ilyen indíttatású kutatások hátrányai is, kirívóan abban, hogy a *tudományos ismeretszerzés a politika függvényévé vált*.

A XIX. század Afrika-kutatói számos megoldatlan kérdést örökölték a történelmi múltból. Ilyen volt a Néró óta keresett Nílus eredetének kiderítése.

Századok óta tudta a világ, hogy Egyiptomot a Nílus tartja életben. A nagy folyó áradása takarja be termő iszappal a meddő homokot. Aki tehát ismeri és birtokolja a Nílus forrását, az egyben Egyiptom ura is. Mert, ha elzárja a Nílus vizét, Egyiptom elpusztul. Erről egy érdekes eseményt tart számon a krónika,

A XII. században *Etiópia* keresztény uralkodójának tudomására jutott, hogy az egyiptomi arabok kínozzák az állam keresztény alattvalóit. Az uralkodó elhatározta, hogy megbünteti őket, Ő tudta, amit sem az ó-, sem a középkori földrajztudósok nem ismertek, azt ugyanis, hogy a Nílus életet adó iszapját a *Kék-Nílus* szállítja Egyiptom földjére. E folyó pedig a *Tana-tóból* ered, mint a hatalmas tó egyetlen lefolyása. Az etióp uralkodó elterelte a Tana-tóba ömlő folyók vizét, a tó vízszintje így nem emelkedett meg, a Kék-Nílus kifolyása pedig megszűnt, és nem szállított iszapot Egyiptom meddő homokjára, nem volt vetés és nem volt aratás. A bibliai idők hét szűk esztendeje sújtotta Egyiptom népét.

A XIX. század közepétől, az amerikai polgárháború és az indiai rabszolga-felszabadítás után az angol textilipar legfontosabb gyapottáza Egyiptom lett. Anglia számára tehát a legkevésbé sem lehetett közömbös, hogy ismerje és birtokolja a Nílus forrását.

A Nílus forrásának felderítését tűzte ki célul a londoni Királyi Földrajzi Társaság által útnak indított expedíció, amelyet *Richard Francis Burton* (1822–1890) és *John Hanning Speke* kapitány (1827–1864) vezettek. A két kutatót többször kirabolták, betegségek hátráltatták munkájukat, míg 1858. július 30-án Speke megpillantotta azt a *nyanzát* (tavat), amelyből – meggyőződése szerint – a Nílus veszi eredetét. A hatalmas, 68 000 km² kiterjedésű tavat Viktória királynőről nevezte el.

1860-ban Speke ismét útra kelt, hogy feltételezéseit megerősítse. Társa ezúttal a skót származású *James Augustus Grant* (1827–1892), az indiai brit hadsereg tisztje volt. Ezen a felfedezőúton az expedíció szorult helyzetbe került. Egy harmadik vállalkozó, *Samuel White Baker* (1821–1893) és magyar felesége, *Sass Flóra* mentették meg a legyengült, éhező utazókat.

Noha Speke (Baker szállásáról) magabiztos hangú sürgönyt küldött a feladat teljesítéséről Londonba: „The Nile is settled!” – „A Nílus meghatározva!” –, Baker mégis folytatta Nílus-kutató expedícióját, mert úgy érezte, hogy számára is „maradt még babér”.

Nem tévedett. A Viktória-tótól északnyugatra felfedezte az *Albert-tavat*, melyet a királynő férjéről nevezett el, és a Nílus második forrásának tartott 1875-ben *Henry Morton Stanley* (1841–1904) Baker adatait is felülvizsgálta, és megállapította, hogy az Albert-tó egy délebbre fekvő tóból kapja vizét, tehát ott van a Nílus forrása.

Sokan mások, közöttük *David Livingstone* (1813–1873) is keresték a nagy folyó eredetét, amely a XIX. században a hatalom forrását is jelentette. A sok kutatómunka ellenére csak 1934-ben sikerült megállapítania a belga *Buruckhardt Waldeckernek*, hogy a Fehér-Nílus eredete az a folyó, amelyet alsó szakaszán Kagerának neveznek

A Nílus-forrás kutatása csak egyetlen volt a számtalan és szerteágazó feladat közül, amelyet a kutatók maguk elé tűztek, s amelyért a XIX. század folyamán előzőnlöttek Afrikát. Kutatták a *Nigert*, a *Kongót*, feltérképezték a kontinenst az *Atlanti-óceántól* az *Indiai-óceánig* és *Kairótól Fokvárosig*.

MAGYAROK AFRIKÁBAN

Évszázadokon keresztül taposták Afrika rejtelmes ösvényeit magyar felfedezők, misszionáriusok, katonák, hadifoglyok és kalandkeresők lábai. Különböző társadalmi állású és műveltségű emberek, akiket a maguk választotta életút vagy a kiszámíthatatlan sors vetett vagy vezetett Afrika földjére.

Nemzeti hovatartozásuk mellett talán csak az volt még közös ezeknek az embereknek a sorsában, hogy valamennyien jelentős történelmi, művelődéstörténeti, háborús vagy politikai eseményeknek voltak részesei, szemlélői vagy krónikásai voltak. Ily módon Afrika ezen magyar vándorai által hátrahagyott feljegyzések fontos és nagyobb-részt ismeretlen kiegészítő forrásai a titokzatos földrészként ismert Afrika történelmének.

A magyarok találkozása Afrikával kalandos körülmények között kezdődött. A legelső magyar ember, aki Afrikában járt – mai ismereteink szerint – *Bélay Barnabás* (XV–XVI. sz.) portai követ volt, akit a török szultán arra kényszerített, hogy hatezer, magyar ruhába öltöztetett katona élén, mint a magyar király kísérje a szultánt a törökök által nemrégén meghódított Egyiptomba. E színpadra illő jelmezes demonstrációval a szultán azt kívánta elhitetni az engedetlenkedő egyiptomi mamelukokkal, hogy őt még a távoli európai ország királya is támogatja.

Sajnálatos, hogy Bélay Barnabás nem írta le az 1513–1519-ig tartó hosszú követjárásának és afrikai tartózkodásának élményeit, így az Afrikáról szóló, magyar szerzőtől származó leírás első darabjaként *Pécsvárad*y Gábor (1460?–1530?) Ferenc-rendi szerzetesnek 1519-ben, Bécsben megjelent latin nyelvű munkáját kell elfogadnunk, noha Pécsvárady sohasem járt Afrikában. Afrikáról szóló közléseit olvasmányaiából vette át, és a Szentföldön jártában, hallomás alapján jegyezte fel. E zarándok szerzetes 1517-ben, Ciprus szigetéről, fontos üzenetet küldött a királyi udvarnak. Bánffy János főpohárnoknak címzett levelében leírta a török hadsereg súlyos vereségeit, amelyeket Egyiptomban és a keleti hadjáratban szenvedett el. Az időpont és a hadi helyzet alkalmasnak látszott arra, hogy az országot fenyegető tö-

rök veszélyt hosszú időre elhárítsa a magyar király. Egy nemzeti összefogást igénylő katonai vállalkozást azonban – három esztendővel a Dózsa-felkelés után – bármily kedvező helyzet alakult is ki, nem lehetett megvalósítani.

Huszthy György (1512?–1566 után) volt az első Afrikában járt magyar ember, aki élményeit, benyomásait saját tapasztalatai alapján írta le. A törökök fogolyként hurcolták el 1532-ben otthonából. Mivel szökési kísérleteivel rendre kudarcot vallott, úgy próbált könnyíteni helyzetén, hogy megtanult trombitálni. Katonai zenészként a török hadsereggel eljutott egészen India határáig. 1536-ban áttért a mohamedán hitre. Ezután éveket töltött Egyiptomban és Arábiában.

A Huszthy által készített leírás afrikai tartózkodásáról tudománytörténeti jelentőségű: a magyar Afrika-kutatás első forrása. A mű kéziratát a Vatikáni Könyvtár őrzi. Latin nyelvű szövege: „*Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii*”, 1881-ben Zágrábban megjelent.

A magyar művelődéstörténet Benyovszky Móricot (1741–1786), négy világrész kalandos életű vándorát ismeri el az első kutatónak, azaz olyan utazónak, aki nem elégedett meg a látott események és a természeti környezet egyszerű leírásával, hanem tudatosan és tervszerűen törekedett egy-egy vidék – Benyovszky esetében Madagaszkár – földjének és népének megismerésére.

Benyovszky Móric 1774 és 1777 között három nagy felderítő expedíciót szervezett és indított el Madagaszkár még ismeretlen, európaiak által soha meg sem közelített belső vidékeire. A kutatóutakat személyesen nem ő, hanem alárendeltje, *Mayeur kapitány* vezette ugyan, de a kutatás szempontjait Benyovszky határozta meg. Kisebb felderítő utakat maga is végzett Ezek során ismerkedett meg a bennszülöttekkel, és e személyes kapcsolatok eredményeképpen szerezte meg a szigetlakók megbecsülését és bizalmát. A bennszülöttek legfőbb előjárójukká – „királyukká” – választották azt a kormányzó tisztviselőt, akit a francia király hazájuk gyarmatosítására küldött, de aki – megismerve a bennszülöttek értékes emberi tulajdonságait és szabadságszeretetét – szembefordult megbízóival, és a szigetlakók függetlenségét támogatta.

Benyovszky Móric *Emlékiratai* halála után négy évvel, 1790-ben jelentek meg Londonban, angol nyelven. E könyv jelentősen hozzájárult Madagaszkár földjének és népeinek megismeréséhez.

A magyar kutatók érdeklődését a XIX. században – főként a Szuezi-csatorna építése és megnyitása folytán – elsősorban Egyiptom kö-

tötte le. Számos leírás jelent meg a múlt században azokról az utazásokról, amelyeket részben tudományos céllal, nagyrészt azonban csak szórakozásból tettek honfitársaink a fáraók földjén. Ezen utazások közül hármát említünk

Forray Iván gróf (1817–1852) 1842-ben indult el Itálián és Máltán keresztül Egyiptomba. Forray kiváló festőművész volt és nagy művészettörténeti és néprajzi értéket képviselő képeit akkor készítette Egyiptom lakóiról és műemlékeiről, amikor a fényképezés még nem létezett. Így módon valósággal „képíró krónikása” lett a fellahok, beduinok és rabszolgák földjének, és képei gyakran egyetlen „forrásként” őrizték meg az akkori élet egy-egy jelenetét vagy a műemlékeket

A másik utazó, egyben az első természettudományi kutató és gyűjtő, *Kovács János* (1816–1906) volt. Házitanítói minőségében egy beteg tanítványát kísérte 1855–1856-ban Egyiptomba. Az orvosok az ot-tani éghajlattól reméltek gyógyulást a beteg számára.

Kovács János betegkísérői munkájának ellátása mellett, a pihenésből elszakított időben végezte megfigyeléseit és gyűjtéseit. Annak ellenére, hogy Kovács János természettudományi gyűjtő és kutató volt, afrikai útjáról készített részletes jelentése számos történelmi, néprajzi és társadalomtudományi adatot és megfigyelést tartalmaz Egyiptom népeire vonatkozóan.

Solymos Béla mérnök életéről keveset tudunk, de ez a kevés rendkívül lényeges, és mind Afrikához kötődik. Életének alkotó korszaka az 1870–1880-as esztendőkre esik. Solymos részt vett azoknak a műszaki létesítményeknek a tervezésében, amelyeket Egyiptom szándékozott a Szuezi-csatorna forgalmának növekedésével üzembe állítani. E munka során elért kiváló eredményei további megbízást hoztak a számára. Őt kérték fel a szudáni vasút nyomvonalának kijelölésére Aboo Goosi és Kartúm, illetve Sotahl és El-Fáser között.

1875 után több esztendőt töltött a sivatagban. „Desert Life” – „Sivatagi élet” – című Londonban, 1880-ban megjelent munkájában a sivatag lakóinak – az embereknek és állatoknak – küzdelmes életét mutatja be. Munkájának legfontosabb történeti értéke abban áll, hogy *hiteles képet közöl a szudáni társadalmakról és közállapotokról a Máhdi felkelést közvetlenül megelőző időszakban.*

A magyar kutatók afrikai tevékenységét és eredményeit számba vevő vázlatos felsorolásunkban szólnunk kell röviden a magyar orvosok teljesítményeiről, nem elsősorban gyógyító munkájukról, hanem

az orvosi munka mellett végzett értékes földrajzi, néprajzi és társadalomtörténeti kutatásaikról.

Dr. Fuszek Rezső (1882–1941) 1909-ben *Kamerunban*, egy német vasútépítő társaság orvosaként – négy esztendővel megelőzve a világhírű *Albert Schweitzert* – kezdte gyógyítani a néger munkásokat. Később *Libériában* dolgozott, ahol az ország egészségügyi minisztere lett. 1916-ban a világháborúba belépő Libéria azért vonta vissza az Osztrák–Magyar Monarchiának szóló hadüzenetét, nehogy az ország egyetlen orvosát internálni kelljen.

Fuszek doktor kiterjedt néprajzi és történeti kutatásokat folytatott. E munkájának adatait és kéziratait még halála előtt hazahozta. Irományai között legértékesebb az a mintegy 50 000 darabból álló betegkártya-gyűjtemény, amelynek lapjaira egy negyedszázadon keresztül a *Monrovia* melletti ültetvények néger munkásainak egészségi állapotát jegyezte fel. Tudomásunk szerint ez a betegkártya-gyűjtemény a világon az egyetlen olyan dokumentáció, amely hitelesen tükrözi két és fél évtizedre kivetítve az afrikai munkások fizikai, egészségi állapotát.

Fuszek Rezső nyugat-afrikai gyűjteménye a Néprajzi Múzeum Afrika-állagának egyik törzsanyagát képezi.

Dr. Györkovács László a 30-as években *Schweitzer lambarénei* kórházában dolgozott, s igen érdekes néprajzi megfigyeléseket tett a betegségekkel kapcsolatos afrikai hiedelemvilágról.

Dr. Thanhoffer Lajos ugyancsak néprajzi megfigyeléseivel gyarapította Afrikáról szóló ismereteinket. Elsősorban a Kongó-vidéki népszokásokat gyűjtötte és publikálta itthon, de írt az európai kultúra közép-afrikai hatásáról és – természetesen – Kongóról, ahol évtizedekig gyógyított

Dr. Sáska László (1890–1978) Afrika történelmének legválságosabb sorsfordulóit szemtanúként élte meg. 1933-tól *Abesszíniában* dolgozott. A császári család egyik tagjának udvari orvosa volt. 1937-ben az olaszok által megszállt Abesszíniából *Tanganyikába* költözött, és itt folytatta az afrikai népbetegségekre vonatkozó kutatásait. Feltehető, hogy esetleg dr. Sáska László személye azonos a titokzatos, máig sem ismert *Száva László doktor* személyével, aki 1936-ban döbbenetes erejű, hiteles történelmi forrásoknak tekinthető írásokat juttatott el Londonba Abesszínia olasz megszállásáról.

Az afrikai magyar orvosok mellett szólnunk kell az afrikai *vadász-írók* munkáiról is, amelyek rendkívül értékes hozzájárulást jelentettek az afrikai élet- és társadalmi viszonyok megismeréséhez.

Az afrikai vadászexpedíciók vagy egyéni megbízások már eleve tudományos céllal, valamely múzeum vagy kulturális intézmény afrikai gyűjteményének megteremtése vagy kiegészítése érdekében jöttek létre. *Kittenberger Kálmán* (1884–1958) az első világháború előtt és után, évtizedeken keresztül végzett gyűjtéseket a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Írásai alapján Kelet-Afrika állatvilágának atlaszát lehetne összeállítani. *Széchenyi Zsigmond* (1898–1967) hasonlóan értékes gyűjtő- és irodalmi munkájával gyarapította Afrikáról meglévő ismereteinket. *Mészáros Kálmán* (1894–1971), az abesszin császári ház orvosa – „műkedvelő” vadászként – rendkívül előnyös helyzetben végezhetette kutatásait és anyaggyűjtését.

Ha a magyar Afrika-kutatások helyét és szerepét kívánnók meghatározni az egyetemes Afrika-tudomány keretében, jólesően állapíthatjuk meg, hogy a magyar *kutatók kizárólag a tudomány gyarapítását, a földrészt igaz megismerését szolgálták.*

AFRIKA REJTELMES ÖSVÉNYEIN

Magyar László

„Én mindig szent kötelességemnek tartottam
édes Hazám javát és díszt a
tőlem kitelhető minden módra előmozdítani”
(Magyar László levele
a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez,
1861. dec. 25.)

Magyar László Afrika-kutatónak és -felfedezőnek különösen mostoha és kegyetlen sors jutott osztályrészül. „Törvénytelen” születése miatt soha nem érezhette a családi otthon melegét. Néhány hetes korában elvesztett édesanyja helyett, apjának Dunaföldváron élő özvegy anyja irányította első lépéseit és gondolatait. Később a kosztos-kvártélyos diák sivár életét élte idegen otthonokban, elhagyatva, egyedül, még olyan országos méretű tragédiák idején is, mint amilyen a szörnyű 1831-es kolerajárvány volt:

Kancsalsága meg „zabigyerek” volta miatt a vele egykorúak gúnyolták, kinevették. Nem volt barátja, mint ahogyan „rendes” neve sem. Édesanyja családi nevén (Horváth) anyakönyvezték Szombathelyen, 1818. november 13-án. Csak később, gimnáziumi tanulmányai végén íratta nevére fiát az akkor már tekintélyes földbirtokkal rendelkező apa.

A sok hátrány és mellőzés szinte kitaszította a fiatalembert itthoni környezetéből, de még az országból is. Szegényen, üres zsebbel távozott Egyetlen értéket vitt magával csupán, a haza szeretetének és szolgálatának nagyszerű érzését.

1842-től a *Fiumei Tengerészakadémia* hallgatója, majd a világtengetereket járta. 1845-ben egy Brazíliában élő magyar üzletember, *Vámosi József* tanácsára beállt az argentin hadseregbe. Az ily módon nyert hadnagyi rang és argentin állampolgárság majdnem az életébe került. (Argentína a háborút elvesztette, és a hadifogságba esett Magyar Lászlót, 1845 augusztusában, koholt vádak alapján halálra ítélték. Később ártatlansága kiderült ugyan, de megélhetési gondjain ez mit sem változtatott.) Állásáról le kellett mondania. Ekkor támadt az a

gondolata, hogy a dél-amerikai bennszülöttek nyelvének ismerete hat-
hatósan segítené egy olyan kutatóút során, amelyet *Dél-Amerika ismer-*
etlen területeire vezetne.

Időpont	Helyszín	Előzetes	Előzetes	Előzetes	Előzetes
1875. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1876. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1877. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1878. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1879. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1880. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1881. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1882. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1883. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1884. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1885. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1886. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1887. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1888. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1889. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.
1890. évi	Paraguay	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.	Francisco B. B. B.

Magyar László keresztelésének bejegyzése

Tudományos vállalkozásához anyagi segítséget a *Magyar Tudós Társaságtól*, pártfogást pedig *Széchenyi Istvántól* kért. Eredmény nél-

kül. Pénz helyet csupán egy elismerő levelet kapott, amelyben a tudós testület méltányolja fáradozását és a tudomány iránti érdeklődését.

Az állástalan hajóstisztet a kenyérkereset kényszere Afrikába vezette. Hajóparancsnoki állást vállalt a kalabári néger uralkodó, *Trudodati Dalaber Almanzor* „flottájánál”. A „fekete felség” – ahogy Magyar László nevezte – nemcsak kenyeret adott neki, hanem visszaadta hitét és a felfedezőutak iránt érzett ambícióját is. Az uralkodó vállalta egy, a Kongó alsó folyásának vidékére irányuló expedíció költségét. Így született meg a *történelem első tudományos együttműködése fehér és fekete bőrű ember között Afrika egy ismeretlen területének feltárására*.



Magyar László feltételezett arcképe

A kalabári király anyagi segítségével szerzett második, Afrika belső területeire irányuló utazása alkalmával a bihéi uralkodó egyik leányát adta feleségül Magyar Lászlóhoz. Ettől kezdve a legerősebb szálak, a család és gyermekei is a fekete kontinenshez kötődtek.

Házassága után még csaknem másfél évtizeden keresztül járta Afrika ismeretlen ösvényeit a magyar kutató. Elkészítette és eljuttatta

hazájába „*Dél-afrikai utazásai*” első kötetét és Angola nyugati tartományainak általa készített térképét.



Az előkelő bennszülött asszony alakjában Magyar László feleségét ábrázolta

Kéziratait – a portugál gyarmati hatóságok állítása szerint – Magyar László 1864. november 9-én bekövetkezett halála után a tűzvész martalékává váltak annak a benguelai kereskedőnek a házában, ahol Magyar László hagyatékát letétként őrizték.

A fenti vázlatos életrajzi áttekintés után Magyar László tudományos működésének néhány olyan területét tekintjük át, amelyek nemcsak korukban, hanem ma, a modern Afrika-tudomány széles forrásbázisán is az újdonság, a hitelesség és eredetiség erejével hatnak.

A rabszolgák Afrikából történő kiviteli tilalmát az 1815-ös Bécsi Kongresszuson rendelték el, Anglia előterjesztésére. A Brit Birodalom irányítóit nem valamiféle emberbaráti érzés vezette, hanem az a meg-

gondolás, hogy Anglia leendő gyarmatai hamarosan munkáskezek és adófizetők nélkül maradnak, ha az Újvilág ültetvényei továbbra is olyan arányokban fogyasztják az afrikai rabszolga-munkaerőit, mint addig.

Ezért, nyomban a Bécsi Kongresszus feloszlása után, angol hadihajók lepték el az Atlanti-óceánnak a rabszolga-kereskedőhajók által leginkább használt vizeit, majd rendszeres őrjáratokat bonyolítottak le Nyugat- és Délnyugat-Afrika partjai előtt is. Az angol hajók megállítottak, és átkutattak minden gyanús vízi járművet, s amelyiken rabszolgákat találtak, annak személyzetét foglyul ejtették, kapitányát – mint a kalózokat – az árbocrúdra felakasztották, a rabszolgákat pedig a legközelebbi parton szabadon bocsátották.

Ez az eljárás fenéig felkavarta a rabszolga-kereskedelem háromszáz esztendeje nyugvó posványát, és olyan változásokat indított el, amelyek nemcsak e kereskedelem folyamatában, hanem az érintett afrikai népek életében is korszakhatárt jelentettek.

Mindenekelőtt: az „élő áruval” folytatott kereskedelemben érdekelték a megváltozott körülmények között is igyekeztek megtartani a kereskedelemről származó hasznukat, vagy legalábbis annak menthető részét. Viszont: a szigorú parti ellenőrzés nem tette lehetővé a kereskedőtelepek hagyományos módon való működését. Ezért a régi, mindenki által ismert, és a tengerpartokon működő kereskedelmi telepeket – amelyek körül idők folyamán egész városok alakultak ki – áthelyezték olyan biztonságot ígérő területekre, amelyek egyrészt természeti környezetüknél fogva jó rejtékhelyet nyújtottak, másrészt amelyeket az ellenőrzést végző hajók nem ismertek.

Az ideális környezetet az emberkereskedelem folytatására a Kongó torkolatvidékén találták meg. A hajók a nagy folyón mélyen be tudtak hatolni a szárazföldre, és a parti növényzet elrejtette járműveiket és a rabszolgaszínek egyaránt. Ez a hely annyira biztonságosnak látszott, hogy a kereskedők – a Guineai-öböltől a kontinens déli szögletéig – szinte valamennyien a Kongó torkolatához igyekeztek. Ily módon a rabszolga-kereskedelem korábbi több ezer kilométeren elnyúló piacai igen kis területen koncentráálódtak.

A rabszolga-kereskedők által elhagyott telepek – annak ellenére, hogy némelyek már jelentős várossá fejlődtek – kivétel nélkül *gyors hanyatlásnak indultak*.

Magyar László páratlan forrásértékű leírást közöl Benguela hanyatlásáról, amelyet a rabszolgapiac áthelyezése váltott ki:

„... a városban közönségesen pusztá csend uralkodik, s ezt csak időről időre a belföldről érkező kisebb karavánok szakasztják meg, melyek az eladásra magukkal hozott árucikkekkel, milyenek az elefántcsont, viasz, kopálmézga és festőmoh, a benguelai külkereskedelmet még némileg fölélesztik. Azelőtt ez a nagy számmal kivitt rabszolgáknál fogva nagy értékű volt, de már igen csekély és jelentéktelen.

Ha a napközben uralkodó síri csenden a jövevény... erősen megdöbben... estve a nyolc és kilenc óra között tökéletes sötétségbe borult városon el fog szörnyülni: sehol emberi lényt nem lát, mind elhagyta az utcákat, melyeken csak a prédát kereső hiénák és sakálok fülhasító ordításai és a tenger felől fúvó szél üvöltései hangzanak el, azt gondolná: valami egyiptomi nekropolisba (holtak városa), nem pedig élő emberektől lakott városba érkezett.”

A rabszolga-kereskedők távozásával e városokban számos kézműves iparág is – elvesztve megrendelőit – elsorvadt.

A belső területeket a tengerparttal összekötő utak kivétel nélkül a rabszolga-kereskedő központoknál vezettek ki a tengerhez. Valójában rabszolgák taposta ösvények voltak ezek, de minden egyéb közlekedést itt bonyolítottak le. Miután a rabszolgalábak nem taposták többé, és csak az egyéb árukat szállító, igen ritkán közlekedő belföldi karavánok használták, az utakat visszahódította a természet, benőtte a gyom, elnyelte az őserdő. Ezzel *hatalmas területek veszítették el kapcsolataikat a külvilággal* és az európai árukat is forgalmazó kereskedelemmel.

A koncentrálódott felvevőpiacok eltávolodtak az „élő áru” beszerzésének színhelyeitől. Sokszor 120–150 nap is kellett ahhoz, hogy egy-egy rabszolgakaraván elvergődjék az új, központosult piacokig. Útközben elhullott a rabszolgák fele, olykor annál is több. Ám a rabszolgavadászok, számítva a nagyarányú elhullásra, az eladni remélt tömegnek a sokszorosát fűzték rabláncra.

A nagy csalódás akkor érte a kalmárokat, amikor borzalmas karavánjukkal kijutottak a tengerparti „titkos” átvevőhelyre. Itt kiderült, hogy a több ezres rabszolgatömegből a fejüket kockáztató hajósgazdák csak néhány tucatot, a legerősebbeket veszik át.

A többi, a „felesleges” rabszolgákat egyszerűen szélnek eresztették. Szinte teljesen mezítelenül, elfogásuk helyétől több ezer kilométernyi távolságban, teljesen idegen környezetben, idegen nyelvet beszélő népek közegében, vadászatra alkalmas fegyverek vagy a létfenntartást szolgáló szerszámok nélkül kergette el eladatlan foglyait a rabszolga-

kereskedő a piacközpontok környékéről. E teljesen talajt vesztett tömegek csupán egyetlen módon, rablással, útonállással vagy tolvajlással szerezhették meg a fennmaradásukhoz szükséges táplálékot.

E társadalmon kívüli tömegek, a „felesleges” rabszolgák rázúdultak a szomszédos, később a távolabbi tartományok falvaira, rabolva, fosztogatva, gyilkolva nyomultak a kontinens belseje felé, vagy letelepedve egy-egy karavánút mellett rablótelepet alapítottak. Ezek környékén hamarosan eltűntek a karavánok és a bennszülött falvak.

De a kontinens belsejéből változatlan tömegben érkezett ezután is az „élő áru”. A rabszolgák „termelésének” Afrikában évszázadok folyamán kialakult mechanizmusa – mintha mi sem történt volna – ontotta a piacra a rabszolgákat. Minden vétékért, a rágalmazástól a gyilkossáig, egyaránt rabszolgaság volt a büntetés. A törzsek szomszédai ellen rabszolgaszerző háborúkat viseltek. A rosszindulatú vádaskodás és a babona százezrek sorsát pecsételte meg. Magyar László találóan jellemezte a „rabszolgatermelés” ezen megállíthatatlan örületét: „... a nemzetnek csaknem fele a másik felerésznek mint rabszolga adatik el.”

A rabszolgák többségéből is „felesleges”, az Újvilág ültetvényeit soha meg nem látó páriák váltak, akiket az átvevőpiac közelében – nehogy bűncselekményeket kövessenek el, ha szabadon engedik őket – halomra mészároltak.

Így pusztult a kontinens és népe. Országnyi területek váltak lakatlanná. A megmaradókat járványok, de leginkább az éhínség tizedelte meg.

Afrika e súlyos válságát – amelyet a rabszolgák kivitelének tilalma idézett elő – a XIX. század Afrika-kutatói közül *egyedül* Magyar László adatai ábrázolják komplex módon.

Ezek az adatok és megfigyelések a súlyos válság kísérőjelenségeit, a lakosság pusztulását, a társadalom anyagi és morális züllését, a hagyományos gazdaság szétzilálódását és pusztulását, az etnikai átrétegződést örökítették meg, amely megfigyeléseket, adatokat Magyar László a kalabári uralkodó anyagi támogatásával megvalósított kutatóútján tett a Kongó torkolatvidékén.

Afrika titkos történelme – a kilombók

Magyar László tudományos tevékenységének az egyetemes Afrika-történelem szempontjából legfontosabb területét a rejtőző, elszigetelten élő embercsoportok – a kilombó-társadalmak – életére vonatkozó kutatások alkották.

E kutatásaival Magyar László az emberi társadalmak fejlődéstörténetének egy olyan szakaszát tárta fel, amely *az ő korában már szinte teljesen ismeretlen volt.*

Évtizedekkel később, elsősorban a misszionáriusok közleményeiből némileg gyarapodtak ismereteink e tekintetben, de még ma is alig tudunk valamit e *rejtekben létezett, önigazgatású mikrotársadalmakról.*

A quilombo – magyarosan *kilombó* – portugál szó. Jelenti azokat az emberi szállásokat, településeket, ahová a rabszolgaság elől menekülő, a rabszolgaságot még meg nem élt szabadok vagy a rabszolgaságból megszökött emberek menekültek.

E rejtekhelyeken a menekülők valósággal „*titkos történelmet*” éltek meg.

A rabszolgaság elől vagy már a rabságból menekülők kétféle szállástípust hoztak létre. A *szökött rabszolgák szabad szállásain* egyénileg, különböző törzsekből verődtek össze az emberek, jobbára feleség és gyermekek nélkül. Az ilyen telepeken az együttélést kezdetben rendkívüli módon megnehezítette a társadalmi intézmények – ideértve a családot is –, valamint a közös nyelv hiánya és a sok néptöredékből verbuválódott közösségben a szokások különbözősége.

A szökött rabszolgák szabad szállásain Afrika etnikai mozaikképe állt össze, és e heterogén masszából csírázott ki évtizedek, évszázadok alatt egy kevert eredetű, de nyelvében, szokásaiban és intézményeiben már egységes és genetikai értelemben új embercsoport. Egy olyan mikrotársadalom, amelyben a körülmények szabta határok között, nehezen felismerhető alakban már a *nemzeti összetartozás embrionális vonásai is felfedezhetők.*

A kilombó-települések másik nagy csoportját a „rejtőző népek” falvai alkották. E falvak – ellentétben a szökött rabszolgák szabad szállásainak lakóival – még nem ismerték a rabszolgaság állapotát. Éppen ez elől menekültek, nem egyénenként, hanem nagyobb, összetartozó csoportokban. Gyakran az egész falu vagy a falu lakosságának többsége választotta a rejtőző életmódot. E népcsoportok – egy faluból

származván – közös nyelvet beszéltek, rendszerint családjukkal menekültek, és normális volt közösségükben a férfiak, nők és gyermekek aránya. Intézményeik, szokásaik, vallásuk és törvényeik azonosak voltak.

A menekültszállást létrehozók arra törekedtek, hogy szálláshelyük lehetőleg „senki földjére” essék, azaz olyan határterületre, amely több tartomány között fekszik, a fennhatóság kérdése esetleg vitás, a terep azonban mindenképpen alkalmas arra, hogy egyik tartományból a másikba, esetleg harmadikba akadálymentesen és lehetőleg rejtéskutakon, gyorsan át lehessen jutni.

A kilombók helyének kiválasztásakor a legfontosabb kíváncsi a *zord természeti környezet* volt, amely emberi településre alkalmatlannak mutatta a vidéket, és elriasztotta az esetleg odamerészkedő rab-szolgavadászokat. A kilombók biztonsága nagyban függött attól, hogy lakóik mennyire voltak képesek *eltüntetni a szálláshoz vezető nyomokat, ösvényeket és utakat*. E települések íratlan törvényei szigorúan megszabták, hogy a lakóhelyet eláruló utat, ösvényt a rejtőző falu lakói nem taposhatnak ki.

Magyar László a *mu-kuandó* törzs kilombókban élő lakóinak „útviszonyairól” az alábbiakat jegyezte fel:

„... az idegenekkel a legkisebb érintkezést is minden módon kerülni igyekeznek, és annyira meggy nálok ezen óvakodás a külsők iránt, hogy az áztatott lakott tartományba, a szó teljes értelmében véve éppen semmi utak nem léteznek; mert közös szokás nálok, ritkán vagy soha nem térni vissza az előbbi úton, de mindig (..) más utat keresni; ezt pedig csak egyedül azon okból cselekszik, hogy ily móddal nem maradván lábcsapás, az idegenek hozzájuk közelítését könnyebben kikerülhetik”

A kilombó-lakók életben maradását azon mostoha körülmények között, amely helyzetbe a rejtőzés és az állandó elzárkózás kényszerítette a menekülteket, egyedül társadalmi intézményeik biztosították.

A rejtőzködő közösségekben újjáéledtek a hajdani törzsi demokrácia elemei: az előjárókat *képességeik alapján választották* a közösség minden tagja választható volt vezető tisztségre. A közösséget érintő kérdéseket *népgyűlésen* vitatták meg. A kilombó-lakók *azonos jogokkal és kötelezettségekkel* rendelkeztek, és leginkább abban különbözött új életmódjuk a korábbitól, hogy a kilombóban a *munkakötelezettség* mindenkire kiterjedt. A *munka*, amelyet régi életükben szégyenletes-

nek és rabszolga-foglalatosságnak tartottak, *az élet, a megmaradás alapja és feltétele lett*. Ezért a létfenntartást biztosító munka megszervezése és elvégzésének biztosítása a választott eljáró legfontosabb feladata volt.

A kilombó-társadalmak magasrendűségét a rabszolgaság elutasítása és az ezen intézménnyel való következetes szembenállás fejezte ki leginkább.

Magyar László a *Munda-Evambo* környéki kilombók népeinek a rabszolgasággal szembeni társadalmi elutasításáról az alábbiakat jegyezte fel:

„...a rabszolgaságot, mint az emberiség legcsúfabb vétjét, lelkökből utálják, azért soha rabszolgákat el nem adnak vagy vesznek és igazán kimondva, kötöttök a rabszolgaságnak még csak legkisebb jelét sem tapasztaltam. A közöttük előforduló pereket váltság útján szokták elintézni, az öregek közbenjártával...

Ámbár e népek is, a többi afrikaiak módja szerint, a halálozás esetét nem a természeti rendszer következtének, de mindig valamely ellenségtől származó erőszakos tetteknek hiszik: annak okául, mindig valamely rég kimúlt, és a megholt rokonságához tartozó lelkek valamelyikét szokták kinevezni; melynek következtében elkerülik az úgynevezett boszorkányság vétjét, s mentve vannak ezáltal a sok véres bosszúálló scenák ostorától, mely oly iszonyúan dúl és pusztít más afrikai népek között, s a melynek következtében számos család, de egész helységek is, elpusztíttatnak.”

A legnemesebb emberi és társadalmi tudat fejeződött ki a kilombó-lakók ama korrekciójában, ahogyan „módosították” a sok száz esztendősen babonás hiedelmet, és a halál okozójának nem élő, rabszolgaként eladható, vagy halállal büntethető személyt jelöltek meg, hanem régen halott, rabláncra nem fűzhető és le nem gyilkolható családtagot vagy rokont. A kilombó-társadalom morális önvédelme volt ez a rabszolgaságot vagy vérbosszút kiváltó helyzetekkel szemben, amely még a mélyen meggyökeresedett *vallási hiedelmeket is képes volt a közösség érdekében átalakítani*.

A kilombók nemcsak az anyagi lét és a társadalmi intézmények területén idéztek elő gyökeres változást az odamenekülők életében, hanem morális tekintetben is megváltoztatták az afrikai embert, annak egész érzelm- és gondolatvilágát. A kilombók jellemformáló hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kilombó-társadalmakban, Ma-

Magyar László adatainak elemzése világossá teszi a kilombók helyét az emberi társadalmak és egyedeik fejlődésében. A kilombók létrejötte és életének tanulmányozása azt is feltételezni engedi, hogy a kilombók gátolták meg a XVII–XIX. században Afrika még tragikusabb méretű elnéptelenedését. És még egy rendkívül fontos történeti kérdésre adnak választ. Arra a talányra, hogy *miért nem voltak rabszolga-felkelések azon a kontinensen, amely a legtöbbet szenvedte a rabszolgaságtól?*

Nem voltak rabszolga-felkelések Afrikában, mert a *felkelés* maga a *kilombó volt*. Maradéktalanul betöltötte a rabszolgasággal való szembenállás minden feladatát: a kilombó kivonta a tömegeket a rabszolgaság igája alól, megszervezte és biztosította a szökött rabszolgák további és szabad életét, nem egy felkelés dicsőséges pár napjára, hanem a menekülők és utódaik egész életének tartamára.

Magyar László műveinek történelmi hitelessége

Magyar László a XIX. századi európai Afrika-kutatók sorában kivételes helyet foglal el. Afrikai nővel kötött házassága folytán lehetősége nyílt arra, hogy *belülről figyelje meg* a bennszülöttek életét, szokásait, vallásukat, a föld- és más tulajdon birtoklásának formáit, a kormányzás módszereit, az uralkodási rendszer és államhatalom társadalmi bázisait.

Valamennyi *társadalmi osztálybélihez közel tudott kerülni*, a rabszolgától a főrangúakig, mivel távolról az uralkodócsalád tagjának számított, és nagy megbecsülésnek örvendett.

Magyar László igyekezett felhasználni a *bennszülöttek ismeretanyagát* munkájában. Nyelvismerete lehetővé tette, hogy Délnyugat-Afrika bármely területén közvetlen beszédkapcsolatot teremthessen bármely törzs tagjával.

A bihei uralkodó leánya, Ozoro *háromszáz fős testőr- és elefántvadász-gárdát* kapott nászajándékkul. Ez a kisebbfajta hadseregnek is beillő csapat azután elvezette Magyar Lászlót Afrika azon rejtelmes tájaira is, *ahová addig fehér ember be nem tehette lábát*. E körülmény folytán *közvetlen tapasztalás alapján* tudósíthatott Afrikáról.

Mindezekon túl, Magyar László műveinek tudományos értéke és hitelessége leginkább abból származik, hogy kutatónk leírásait nem befolyásolta semmilyen hatalmi érdek, kizárólag a tudományt akarta

szolgálni, és dicsőséget kívánt szerezni hazájának az ismeretlen föld-
részek felderítésével.

HAJNALCSILLAG A NÍLUS FELETT

Sass Flóra

„A rendkívül szép és bátor magyar nő nélkül
Baker expedíciója nem ért volna célba.”
(Ham) Johnston, a Brit-Afrika Társaság
elnökének nyilatkozata 1903-ból)

Az ismeretlen meghódítóinak útja lemondások, szenvedések, gyakran életveszélyek között vezet előre. Szinte mindenki erős, megpróbáltatásokat bíró férfinak képzei el őket. Hogy egy törekeny, gyenge nő is végigjárhatja e rögzös utakat; az valószínűtlen gondolatnak, merész fantáziaszüleménynek tűnik.

Pedig valóság!

A felfedezések verejtékkal írott krónikájában a halhatatlanok sorában ott találjuk egy magyar nő, *Sass Flóra* nevét is. Munkásságát csak nemrég sikerült részletesen megismernünk, kalandos úton előkerült naplójából. E naplóból és egyéb dokumentumokból kiderült, hogy Sass Flórának mindenkinél több jutott a megpróbáltatásokból. Ő talán a legtöbbet szenvedte: rabszolgaleányból lett felfedező.

Sass Flóra élete, felnőtt éveitől kezdve szorosan kapcsolódott *Samuel Baker* angol mérnök, később világhírű Afrika-kutató, majd államférfi személyéhez. A két életút óceánokon túli távolságokból indult el egymás felé, és 1859 januárjában még a török megszállás alatt lévő bolgár város, *Vidin* rejtett rabszolgapiacán találkozott.

Ki volt Sass Flóra?

Családi körülményeiről, származásáról kevés adattal rendelkezünk A XVIII. század elején, a *Kecskeméten* lakó *Sass György* nemességet nyert. A família férfi tagjai közül többen kisebb városi hivatalos viseltek, de akadt közöttük „Taljánország”-ot – Itáliát – megjárt építész is, akinek hagyatéki leltárában a könyvek képviselték a legnagyobb érté-

ket. A XIX. század elején a család szétszóródott. Volt aki Pestre költözött, mások meg Erdélybe. 1806-ban Sepsiszentgyörgy városának piacbíróját és a tizenkét tagú ítélőtestület egyikét Sass Jánosnak hívták. E rangos hivatalt viselő úr nagyapja lehetett annak a kisleánynak, aki 1841-ben született, és a keresztségben a Mária, Borbála, Flóra neveket nyerte el. 1848 őszén a kisleány szüleit és fiútestvérét a felkelő román parasztok meggyilkolták. A leányka úgy menekült meg, hogy a család román szolgáloja magáénak mondta a gyermeket. Az árvát ezután egy gazdag erdélyi örmény család vette magához. A családfő, az örmény Finián, vagy ahogy a katonai okmányokban szerepel, Finna őrnagy, Bem seregében harcolt Erdélyben. A szabadságharc bukása után az örmény katonatiszt családjával együtt Vidinbe menekült. Magával vitte az árva kisleányt is, akinek sok keresztnéve közül leggyakrabban a virágot jelentő Flórát használták.

1849 őszén Vidinben a szabadságharc 3000 tisztje és közkatonája gyűlt össze. Sokan családotól érkeztek, így módon a menekültek száma elérte az ötezret. Közöttük volt Kossuth Lajos is. A török hatóságok csak menedéket nyújtottak, de emberi életkörülményeket alig.

„Itt kell vesztegelniök pénz nélkül, minden nélkül. Eledelt kapnak, egyebet semmit. A katonák nagyrésze mezítláb, köpeny nélkül. Itt van a hives ősz. Hálnak mint a legyek. Nem kapnak egy cipőt, egy fillér pénzt, s még sem eresztenek haza. Ez irtózatossá barátság.”

Kossuth Lajos írta e sorokat 1849 szeptemberében. Nem sokkal később a Porta elhatározta, hogy a magyar menekülteket a birodalom belső tartományaiba telepíti. E rendelkezés még nagyobb zűrzavart idézett elő a menekültek egyébként is rendezetlen életkörülményeiben. És e felfordulásban az árva kisleány elvesztette megmentőit. De lehet az is, hogy valamelyik leánykereskedő rabolta el. A kis Sass Flóra sorsát ettől kezdve a legmélyebb homály fedi, egészen addig, amíg Baker mérnök meg nem pillantotta, az 1859-es év első napjainak egyikén, a vidini rabszolgapiacon.

Ki volt Samuel Baker?

Samuel Baker Londonban született, 1821-ben, igen népes és igen gazdag családban. Nyolcan voltak testvérek. Ő, a második fiúgyermek,

idősebb fivére korai halála folytán hamar elfoglalta az angol családi életben oly messzemenő kiváltságokat biztosító „rangidős” pozícióját. A legjobb hazai iskolák után egyetemi tanulmányait a Majna menti Frankfurtban fejezte be.

Miután 1842-ben hazatért, édesapja londoni irodájában ismerkedett az üzleti élet rejtelmeivel, majd – huszonkét éves korában – megházasodott. Feleségével a család Mauritius szigetén lévő nagy kávé-, tea-, és cukornádültetvényére költözött. Később Ceylonban mintagazdaságot alapított, de munkája eredményét nem sokáig élvezhette. 1855-ben sárgalázban – ahogy ott a tifuszt nevezték – meghalt a felesége. Négy leánygyermeket hagyott árván. Baker nem tudott a tragédia színhelyén maradni. 1856-ban gyermekeivel visszaköltözött Londonba.

Londonban ismét foglalkozni kezdett azzal a tervével, amelyet közvetlenül felesége halála után juttatott el a Királyi Földrajzi Társaság elnökéhez, s amely a Zambézi vidékének kikutatásában ígért segítséget az akkor már évek óta Afrikában tartózkodó dr. David Livingstone-nak. E javaslatát azonban – talán személyének ismeretlen volta miatt – elutasították.

A Londonból minden módon elkíváncozó Baker ekkor elvállalta a Dunát a Fekete-tengerrel összekötő vasútvonal építésének irányítását, és elutazott a Balkánra. A vasútépítés mellett Bakernek bőven maradt ideje, hogy régi szenvedélyének hódoljon. A Duna mentén valóságos vadászpáradicsomra lelt. Nyomban *Duleep Singh* hercegre, indiai vadásztársára gondolt. Meghívta őt, és 1858 decemberének első napjaiban Baker és hercegi barátja már Pesten volt. Szobát béreltek az előkelő „*Anglia királynője*” szállodában, és onnan irányították a vadászkirándulás előkészületeit.

Egy régi gabonaszállító dereglyét alakítottak át luxushajóvá, és a hirtelen beállt jégzajlás ellenére nekivágtak a kalandosnak ígérkező útnak.

Nem is csalódtak. Az első nagy kaland, a Vaskapun való áthaladás csaknem az életükbe került. A második kaland megállította őket: 1859 januárjában, a Török Birodalom nyugati kapujánál, a *vidini erődnél* a jég összezúzta hajójukat.

Vidin valaha jelentős cárváros volt a második bolgár cárság székhelye. Történetünk idejére azonban már csak arról volt híres, hogy itt még lehetett vásárolni – természetesen titokban – rabszolgát és – kevésbé titokban – hasist.

A hercegnek és Baker mérnöknek a vidini „idegenvezetők” jó bak-sis ellenében megmutatták a rabszolgapiacot is. Itt figyelt fel Baker egy 18 év körüli, rendkívül szép szőke lánya.

A kereskedők csupán annyit tudtak róla, hogy magyar. Öt font sterling volt az ára. Baker nyomban megvásárolta – vagy ahogy a rabszolga-kereskedelemben a vevőkénti részvételt kendőzték – „kiváltotta”, és magához vette a szépséges rabnőt, majd elválva a hercegtől, visszatért a vasútépítkezéshez.

A telephelyén reá váró újságokban számos híradást talált honfitársai nagy tudományos vállalkozásáról, a Nílus forrásának felkutatásáról. E hírek olvasása közben – amint egy levelében később leírta – különös gondolatai támadtak. Emlékezett régi terveire, melyeket az Afrika-kutatás iránti vonzalmában szövögetett, és diákos szorongással várta a Királyi Földrajzi Társaság véleményét benyújtott tervezetéről. S az is eszébe jutott, hogy Flórát talán helyesebb lenne akkor bemutatnia családjának és társaságának, ha már ismeri az angol nyelvet.

Így került előtérbe, nem a tudomány iránti elkötelezettségből, inkább időnyerés és a hazatérés halogatásának célzatával egy nilusi expedíció terve, az afrikai út, amely Bakert és Sass Flórát a tudomány halhatatlanjai közé emelte. A nilusi expedícióval kapcsolatos elképzeléseiről Baker az alábbiakat írta *A Nílus rejtélye* című, magyarul is megjelent munkájában:

„1861 márciusában expedíciót szerveztem a Nílus forrásaihoz. Azt reméltem, hogy találkozni fogok Speke és Grant kapitányok expedíciójával, amelyet az angol kormány azzal a feladattal bízott meg, hogy dél felől, Zanzibáron keresztül haladva érje el a Nílus forrásait. Minthogy ezek a források addig minden felfedező utazó kísérletével dacoltak, szándékomat nem hoztam nyilvánosságra, de szilárdan eltökéltem, hogy megoldom ezt a nehéz feladatot, még ha életembe kerül is... Ha történetesen magányos vagyok, nem éreztem volna nagy áldozatnak azt sem, ha elpusztulok az előttem álló járatlan ösvényen. Csakhogy oldalamon állott valaki, aki ugyan a legnagyobb támaszom volt, de egyszersmind a legnagyobb gondommá is lett; valaki, aki ifjúságának virágában volt, s tulajdonképpen még az asszonykort sem érte el.

Visszaborzadtam arra a gondolatra, hogy mi történik vele, ha halálommal egyedül marad a vad vidéken... de ő egy erős asszony állhatatosságával és odaadásával úgy határozott, hogy minden veszélyt megoszt velem, és lépésről lépésre követni fog a vad életmód rögzös ösvényein.

Így hát 1861. április 15-én feleségem kíséretében elindultam Kairóból a Níluson felfelé vitorlázva...”



Sass Flóra 1870-ben

Lázadók között, betegen, a világsiker felé

Az expedíciót a lakosság, de főként a rabszolga-kereskedők ellenséges érzülettel fogadták. Mindent elkövettek, hogy a tevékenységüket zavaró angol kutatót visszafordulásra kényszerítsék. Céljaik érdekében az expedíció bennszülött kísérőit lázadásra bujtogatták.

„Azt kellett tapasztalnom, hogy embereim körében elégedetlenség támadt. Nyilván a kereskedők alkalmazottai izgatták fel őket. Egyik este né-

hány elégedetlenkedő azzal járult elém, hogy nem kapnak elég húst, ezért engedjem meg nekik, hogy a bennszülöttek csordáin rajtaüthessenek. Mivel kívánságukat természetesen megtagadtam, morogva távoztak, és azt hangoztatták, hogy ők bizony marhát fognak lopni, ha megengedem, ha nem. Ekkor még hallgattam, de másnap reggel összedoboltattam, és felsorakoztattam embereimet. Emlékezetükbe idéztem az általuk is elfogadott határozatot, hogy sem rabszolgavadászatra nem mennek, sem állatot nem lopnak. Beszédem hatása csupán annyi volt, hogy az előző este elém járult csoport főkolomposa szemtelen kitörésekre vetemedett. Ennek az Iszur nevű arab fickónak a merészsége odáig fajult, hogy intő például azonnal huszonöt korbácsütésre ítélt.

Amikor vakilom*, Szaati hozzálépett, hogy megfogja, általános felzúdulás támadt. Többen eldobták fegyverüket, botot ragadtak, és a bandavezérhez nyomultak, hogy kiszabadítsák, Szaatinak nem volt segítsége. Eltökéltem, hogy nem engedek. Ezért magam siettem a fickóhoz, hogy megragadjam, ám legalább negyvenen fedezték. Ez annyira felbátorította, hogy teljes dühvel nekem rontott. Így nem volt nehéz nyakon ragadnom, és társai közé hajítanom.

Torkon ragadtam, és odakiáltottam a vakilnak, hogy kötözze meg. Ebben a pillanatban többen rám vetették magukat, hogy vezetőjüket kiszabadítsák. Nem tudom, hogy végződik a dolog, ha a feleségem – aki csupán néhány méternyire onnan, lázasan feküdt – nem látta volna az egész jelenetet. Pillanatok alatt a körülöttem tolongó emberek között termett. Hirtelen megjelenésének váratlan hatása volt, utat nyitottak neki, és ő mellém lépett. A határozatlanságnak ezt a pillanatát megragadva, odakiáltottam a dobosnak, hogy verje a dobot. Nyomban megperdültek a dobverők, én pedig erőteljesen sorakozót vezényeltem. Érdekes, milyen gépiesen engedelmeskednek a kellő pillanatban elhangzó erélyes parancsnak, még egy zendülés kellős közepén is. Az ügy azzal végződött, hogy ragaszkodtam ahhoz: valamennyien álljanak sorba, és a főkolompost vezessék elém. Ebben a kritikus pillanatban a feleségem nagy tapintattal lépett fel. Arra kért, hogy engedjem el a megkorbácsoltatást, ha a bűnös kezemet megcsókolva bocsánatot kér. Ezzel teljesen megnyerte az embereket.”

Az expedíció utolsó tizenhárom hónapjában, 1863 februárjától 1864 márciusáig, a Baker házaspárnak súlyos megpróbáltatásokat kellett átélnie. A bennszülöttek ismét fellázadtak, teherhordóik magukra hagyták őket, és Flóra gyenge szervezetét újra legyűrte a láz. Heteken keresztül feküdt, orvos nélkül, válságos állapotban. Csak rendkívüli

* Vakil (arab) – belső, bizalmi feladatokat ellátó alkalmazott, titkár, a katonaságnál csapatparancsnok.

akaraterejének és a nagy cél iránti felelősségérzetének köszönhető, hogy szinte vánszorogva, de eljutott az *Albert-tóhoz, amelyet Baker a Viktória-tó mellett a Nílus másik forrástávkának tartott.*

Akkor, 1864-ben úgy tűnt, hogy Speke és Baker felfedezésével végleg tisztázódott a Nílus rejtélye, hogy Speke Viktória-tava, és a Baker és Sass Flóra által felfedezett Albert-tó a Nílus két szülője.

Az *Afrika megismerésének mérföldkövei* című fejezetben utaltunk rá, hogy e kérdés végleges megoldásához csak jóval később jutottak el. De Baker még joggal hihette, hogy a *Nílus évezredes titkát ő és Sass Flóra fejtette meg!*

A felfedezés pillanatának emelkedett hangulata még akkor is úrrá lett rajta, amikor évekkal később visszagondolt e felejthetetlen napra, 1864. március 14-re:

„A pillanat nagyszerűségét lehetetlen leírnom. 500 méter magasan álltam a tó tükre fölött, és a meredek gránitszirtről boldogan tekintettem le a vágyva vágyott tüneményre – arra az óriási tartályra, amelynek vize Egyiptomot öntözi, népét táplálja, arra a nagy forrásra, amely annyi ideig elrejtőzött milliók szeme elől. Elhatároztam, hogy nagy névvel tisztellem meg: legkegyelmesebb királynőnk elhunyt férjére emlékezve, a tavat Albert-nyanzának neveztem el. A Viktória-tó és az Albert-nyanza a Nílus két nagy forrástava... A nagyszerű látvány magával ragadott. Feleségem, aki olyan nagy odaadással kísért, az oldalamon állt, halványan, kimerülten, összetörten. Első európai utazókként álltunk itt. Birtokába jutottunk a nagy titoknak, amelynek felderítésére Julius Caesar is hiába vágyakozott. Megtaláltuk a Nílus nagy víztartó medencéjét.”

E felfedezés Bakert és Sass Flórát egyszeriben világhírűvé tette. A Királyi Földrajzi Társaság a Nílus forrásának végleges tisztázását hivatalosan is a Baker házaspárnak tulajdonította. Viktória királynő főrangra emelte a mérnököt. Csak sikereinek részesével nem kívánt találkozni. Állítólag azért, mert tudomása szerint Flóra sokáig rendezetlen házassági körülmények között élt azzal az emberrel, aki őt megmentette, és akit ő igazán szeretett.

Titkos küldetés

Viktória királynő erkölcsi fenntartásai a Baker házaspárral szemben tartósnak bizonyultak, mert még 1868-ban is azt mérlegelte, hogy he-

lyet kaphatnak-e Bakerék a *Szuezi-csatorna* megnyitására küldött angol delegációban.

A királynő e gondjáról fia, a walesi herceg 1868. szeptember 27-én írott leveléből szerezhetünk tudomást:

„Kedves Mama! ... Sir W Knollis tájékoztatott, hogy értesültél Sir Samuel és Lady Baker itt-tartózkodásáról, s hogy ezzel kapcsolatban azt kívántad, hogy tudassák velünk, miszerint Lady Baker még házasságkötésük előtt bizalmas kapcsolatba került férjével... Lady Baker kiegyensúlyozott, tökéletes úri személy, hűséges, és csak a férjének él. Úgy vélem, nagy igazságtalanság mindkettőjünkkel szemben, hogy vannak, akik e történetnek hitelt adnak... Sir Baker nevét a történelem úgy tartja majd számon, mint a legnagyobb felfedezőjét.”



S. W. Baker az 1870-es években

A walesi herceg sikerrel védte meg felséges anyjával szemben Sass Flóra érényeit, és Viktória királynő is beleegyezett, hogy a Szuezi-

csatorna megnyitására utazó angol küldöttség „kalauza” Baker, a szakállas felfedező legyen.

A Szuézi-csatorna avatási ünnepségeit álarcosbál zárta be. A hangulat, a jókedv leírhatatlan volt. Csak két férfi vonult félre egy elhagyatott kerti lugasba: a walesi herceg és Samuel Baker. A herceg arról beszélt, hogy Egyiptom uralkodójának eltökélt szándéka a Szudántól délre fekvő afrikai királyságok meghódítása. A vállalkozást Anglia afrikai érdekeinek megfelelően lehetne lebonyolítani, ha Baker vállalná az expedíció vezetését, amelyhez jó *ürügyet szolgáltatna a nilusi rab-szolga-kereskedelem megszüntetése.*

Baker vállalta a megbízatást.

Angliába már Baker „pasa” néven utazott vissza, s nyomban hozzákezdett az expedíció szervezéséhez, amely nem mindennapi vállalkozásnak tűnt: egy angol alattvaló az ottomán birodalom vezérőrnagyaként, az egyiptomi kedive megbízásából egy hatalmas afrikai tartomány elfoglalására készült, arabok pénzével – Anglia számára, úgy, hogy a vállalkozás a török szultán részéről indított emberbaráti akciónak lássék.

A veszélyes küldetésre Sass Flóra is elkísérte férjét, és a róla való gondoskodás mellett naplót írt. A világon egyedülálló, páratlan történelmi forrást alkotott ezzel – *megírta a gyarmatosítás hétköznapijainak krónikáját.*

Azalatt a néhány év alatt, amióta Baker és Sass Flóra visszatértek az Albert-tó partjáról, Afrikában nagyot változott a világ. A gyarmati háború előszelei már végigsöpörtek a fekete kontinensen. Egyiptom ekkor már nemcsak a Nílus öntözte gyapotültetvényei miatt jelentett fontos tétet a gyarmati vetélkedés nagy játszmájában, hanem a Szuézi-csatorna megnyitása után a földkerekség legfontosabb stratégiai pontjává lépett elő.

Ugyanezen okból rendkívüli mértékben megnövekedett az Egyiptommal határos déli tartományok értéke is, mivel ezek nemcsak az Egyiptom feletti ellenőrzést biztosították a fennhatóságot gyakorló hatalom számára, hanem kulcsot is jelentettek Közép-Afrika felé. Ezt az óriási területet, amely a sivatagba vesző határaival Egyiptomtól délre terült el, Kelet-Szudán néven ismerték. E földterület a XIX. század közepén a kisebb, még független királyságok sokaságát foglalta magában.

Egyiptom esetében az a különleges helyzet alakult ki, hogy bár önálló kormánnyal és saját gyarmattal rendelkezett, formálisan mégis

az ottomán birodalom kebelébe tartozott Ez a függőségi viszony azonban csupán látszólagos volt. A valóságos függés szálai azon európai hatalmak felé vezettek, amelyekkel szemben Egyiptom – a Szu-ezi-csatorna építésének költségei miatt – súlyosan eladósodott. E két nagyhatalom Anglia és Franciaország volt.

Marisudi Lat 1° 45'
June 1872
the 7 Friday - 2h 6 a - m 64 - noon 70 -
Wind from the North East -
no work is going on to day, as
it is Friday -

August 1872 Latitude 3° 1'.
the 12 Monday - 2h 6 a. m 65 - noon 75 -
I did not keep any Journal from
the 7 of June until the 12 of August -
Thank God that we are again
comfortably settled. I have a
little hut for my home. After two
months worry and labour together with
great anxiety, we reached this delightful
spot, which makes everybody cheerful
again, although we were welcomed
with bullets by those brutes of
Douglouers.
There is one very bad thing,
we miss some of the good men whom we
have lost at Marisudi! - What would
we give if we only could recall poor
Modjoo to life again - I never saw
a better or braver man than he. He cared
for nobody nor thought of any one but
himself -

Egy lap Sass Flóra afrikai naplójából

Az első ellenség, akivel Samuel Baker gőzhajókkal és legmodernebb fegyverekkel felszerelt serege találkozott – maga a folyó, a hatalmas Nílus volt. Papiruszból, hínárból, sárból olyan élő gátat épített

a benyomulók elé, hogy azok megállni kényszerültek. S amikor megkísérelték az áthatolást, törtek a hajócsavarok, leszakadtak a lapátkezek, s naponként tucatjával pusztultak a katonák, akik nem az élő növényi gáttal, hanem az afrikai királyokkal való harcra készültek fel...

Baker e válságos napokban, amikor embereinek egynegyedét már elveszítette, és a megmaradtak verebeket próbáltak fogdosni, hogy éhüket csillapítsák, elhatározta, hogy „a szükséghelyzetben lefoglalja” a környéken élő bari törzs szarvasmarháit. Sass Flóra naplója a meglopott bennszülöttek válaszáról így emlékezik:

„...A bárk éjszaka észrevétlenül a táborhoz kúsztak, lándzsákkal és a borzalmas horgas nyilaikkal megölték az őrszemeket. Sok löfegyverük is volt. Ily módon Sam (Samuel Baker) – akarata ellenére – háborúba keveredett a bárikkal.”

A harc tehát elkezdődött. Nem a rabszolga-kereskedők ellen, nem is a hódításra kiszemelt, még ezer mérföldnyi távolságra fekvő területek lakói, hanem a marháikat, a táplálékukat védelmező nilusi bennszülöttek ellen. Samuel Bakernek a walesi herceghez intézett, 1871. augusztus 26-án kelt leveléből úgy ítélhető meg, hogy az egyenlítői tartományért indított vállalkozás hosszú időre megrekedt a szarvasmarhákért kipattant csetepatében:

„Egy új várost építék Iszmailia területén. Utána 600 emberrel benyomulok a bari törzs szállásterületére, és teljesen megfékezem őket.”

A rabszolga-kereskedelem felszámolására tett intézkedések is hatástalanok maradtak. A rabszolga-kereskedők ellen felvonuló hadsereg egy tömegben maradvá mozgott. Ahol éppen nem tartózkodott, ott zavartalanul folyt tovább az emberáruval való kereskedelem.

Sass Flóra és Baker az erősen meggyengült sereg kíséretében 1872. április 25-én értek a meghódítandó tartomány királyi székhelyére, *Masindibe*. Flóra naplója szerint:



Teveháton, a sivatagon át (S. W. Baker rajza)

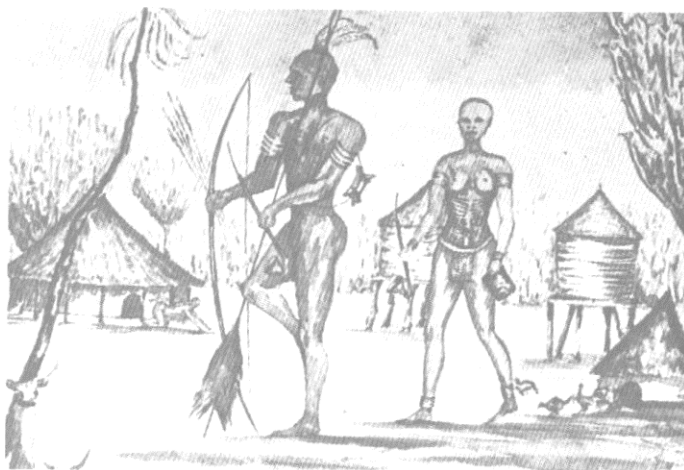
„...egy borzalmasan piszkos, magas fűvel borított faluhoz, ahol a bozótól alig lehetett kunyhókat látni. Április 27-én fuvolák, trombiták, dobok és vagy 3000 harcos kíséretében látogatásunkra érkezett a király. Mikor a sátorba lépett, reszketett a félelemtől... Kávét kínáltuk, amit nem ivott meg, pipával, amit nem szívott el. Sam ekkor neki ajándékozta a pipát, amit örömmel elfogadott. Nem sokat beszélt. Egyre csak azt hajtogatta, hogy Riongát, az ő ellenlábását meg kell ölni.

A király nem lehetett több 18 vagy 19 évesnél. Külsőre tiszta ember benyomását keltette, körmei kezein és lábain kifogástalanul tiszták. Nagyon szép, világosbarna háncsruhát viselt, nyaklánccal. Bőre sötétbarna, szemei nagyok, de bennük mindvégig félelem tükröződött...

Másnap édes burgonyát küldött a király a katonáknak, és egy üveg pálinkát kért, meg négy üveg poharat, hogy legyen miből innia. Sam nagyon ízléses, piros és kék poharakat küldött neki, de Kabba Rega visszaküldte a tolmácsot, hogy hozzon még két poharat, mert négy felesége van, és mindegyik akar inni...

Sam egy erőd építésébe fogott. A király gyakran meglátogatta az építkezéseket, és közben mindent megnézett: a látcsövet, a zenélődobozt, és mindent elkért, ami szeme elé került... gyakran volt részeg.

Egy alkalommal a katonák a város melletti terepre vonultak gyakorlatozni. Tíz perc sem telt el, és máris 5–6000 bennszülött jelent meg velük szemben. A harcosok lándzsáin nem volt védőtok. Ekkor azonban még semmi különösebb nem történt, mert Sam, kitűnő megérzéssel, parancsot adott a zenekarnak, hogy zendítsen rá. A harcra készülő katonák erre táncolni kezdtek.”



Bari bennszülöttek (S. W. Baker rajza)

Június 8-án a király a maga jószántából gabonát és több korsó banánbort küldött. A fejedelmi ajándék következményeiről Sass Flóra egyik levele beszél, amelyet Baker leányainak küldött Londonba, s amelyben Bakert „papa” néven emlegeti:

„...éppen vacsorához ültünk, amikor Abd-el-Káder ezredes feldúlt arccal jött és közölte, hogy a katonákat megmérgezték a banánborral... Az erődben már több mint negyven katona fetrengett betegen.

A papa hánytató borkőport adott be nekik, ami csodás hatást váltott ki. Ahogy ott forgott katonái között, egy ricinusfáról lövést adtak le a papára. A golyó megölte a mellette álló tizedest.

Azonnal megfűvatta a kürtöket. E pillanatban minden irányból ezernyi támadtak ránk. Mivel sok bennszülöttnak volt lőfegyvere, golyók is röpködtek. Egyik katonánk, halálos sebbel, kizuhant az erődből.

A papa, legjobb katonáival, keményen harcolt. Megtisztította a környéket, majd a várost. Másfél óra elteltével a közelben egyetlen bennszülött sem volt, és a több ezer fűkunyhóból épült királyi székváros lángokban állt. Az ütközetet megnyertük, de négy embert veszítettünk. Katonáink viszont nagyon sok bennszülöttet öltek meg...”

Öt nap múlva a bennszülöttek ismét támadtak. A többórás harcban sok száz bennszülött vesztette életét, és amit addig megkímélt a tűz, azt a második ütközetben felperzselték.

Ekkor ment füstbe Baker eredeti terve is, hogy *Unyoro országot* Kabba Rega felhasználásával hódítja meg megbízói számára.

Baker csak egyetlen módon menthette meg vállalkozását a kudarctól: ha szövetséget köt Kabba Rega ellenfelével, Riongával, és őt teszi meg az ország báburalkodójává.

A masindi ütközetek pirruszi győztesei előkészületeket tettek az elvonulásra. Június 14-én hajnalban minden el nem szállítható eszközt felgyújtottak, és tíz órakor elindultak.

A „halálmenetről” ismét Sass Flóra levele tudósít:

„...A papa összeállította a menet rendjét: elől Abd-el-Káder ezredes tizenöt Sinder-puskával felszerelt katonával és egy kürtössel. Őket a papa követte tíz puskással. Én a papa mellett haladtam, egy nagy kaliberű puskához való lőszerekkel. A papa valahányszor belelőtt a nagy puskával a fürengetegbe, mindig hallottuk a bennszülöttek nyöszörgését. Követtek minket láthatatlanul... Vittem még két üveg brandyt, két poharat, két esernyőt, továbbá övemben a pisztolyomat. A lőszeresládákat a menet közepén helyeztük el. A hátvédet Mohammed effendi, kapitány vezette...

Lehetetlen leírni e menetelés borzalmait, a láthatatlan ellenség okozta félelmet. Talán az egész ország ott lapult a fütengerben. Mi nem láttunk közülük senkit, csak lándzsáikat, amelyek előttünk csapódtak a földbe, és gyakran az eleven testekbe...”

A menekülő győztesek több mint egy hónapi keserves menetelés után érkeztek meg a szigetre, ahol a lázadó Rionga főhadiszállását rendezte be. E szigeten fogadta Baker Rionga hűségnyilatkozatát, és a híreket arról, hogy az engedetlen Kabba Rega király elmenekült országából.

Sass Flóra naplója – noha sorait áthatja a férje iránti rajongó szeretet, a szemtanú hitelességével tárja fel a gyarmatosítás kulisszatitkait. E napló az egyetlen forrásmű a világon, amely egy afrikai gyarmati hadjárat minden részletét leírja, a hitszegő szövetséges váltástól a politikai gyilkosságon keresztül az afrikaiak hősi, egyszersmind reménytelen ellenállásáig.

Sass Flóra naplója arról is beszámol, hogy a XIX. században már mennyire politikai szempontok határozták meg az afrikai kutatások feladatait és színtereit.

Sass Flóra embersége, a tudományos feladatok megoldásában való határozottsága az idegenek földjére lépő felfedező ideális alakját személyesíti meg. Annak ellenére, hogy Sass Flóra egy idegen hatalom

képviselőjének oldalán jelent meg Afrikában, a bennszülöttek a „Myadue”, a „Hajnalcsillag” nevet adták neki. Azóta él és világít a Nílus menti törzsek regéinek égboltján a magyar asszony emlékét idéző Hajnalcsillag.

A „BETŰK ATYJA”

Czímermann István

*„Kész volnék önmagamat eladni,
hogy ezen szerencsétleneken
és ezen rabszolgákon segítsek”*

(Czímermann I. leveléből. Megjelent a
Kalocsai Néplap 1889. máj. 25-i számában)

Czímermann István Afrikába vezető életútja az ősi Szepességben kezdődött Szomolnok-Hután született, 1849. március 29-én. A helység földesúri jogait a királyi kamara gyakorolta, és a helységben számos kincstári bánya és üzem működött. Ezen üzemek egyikében dolgozott Czímermann István édesapja, és az elemi iskola elvégzése után itt vállalt írnoki állást a kisfiú is, hogy megkeresse továbbtanulásának költségeit. Négyesztendei munka után végre együtt volt a pénz, és 1866-ban beiratkozhatott a lőcsei gimnázium első osztályába. Az akkori oktatási rend szerint tízesztendőös gyermekek voltak osztálytársai. Neki meg már serkent a bajusza. A negyedik osztályból – mint húszéves legényt – besorozták katonának. Az elkésett diák itt is szorgalmasan tanult, és két évet sikerült is behoznia. Huszonhárom éves korában tett érettségi vizsgát

1873 őszén beiratkozott a pesti tudományegyetem bölcsészeti karára, de néhány hónap után lemondott a tanári hivatásról. Vácra ment, és jelentkezett az ottani papnevelő intézetbe. Kiváló szellemi képességei hamarosan reá irányították előljárói figyelmét, és Rómába küldték. Itt végezte el a teológiát, s papként, doktori címmel tért vissza hazájába.

1879 szeptemberében belépett a jezsuita rendbe. Így került Kalocsára, amelynek gimnáziumában az 1831–1833-as tanévben a későbbi Afrika-kutató, Magyar László is tanult.

Kalocsai tanárkodása idején értesült Czímermann arról, hogy a portugál Mozambik gyarmat területén szervezett Zambézi Misszió számára a jezsuita rend hithirdetőket keres.

Egész érdeklődésével nyomban Afrika felé fordult, és minden energiájával arra törekedett, hogy maga is mielőbb a Zambézi Misszió

tagja lehessen. A merész vállalkozást egyedül a gimnázium igazgatója, Menyhárh László segítette. Talán azért, mert titokban ő is Afrikáról álmodozott.

Czímermann István 1886 februárjában érkezett meg az Indiai-óceán partján fekvő kelet-afrikai Quelimane városába. Néhány évtizeddel korábban az angol Afrika-kutató, David Livingstone e várost a mocsári láz egyik fészekének nevezte:

„Quelimane iszapos zátonyon épült, és terjedelmes mocsarak és rizsföldek övezik. Ha itt 3–4 lábnyira leásnak, már vizet találnak, ennek következtében süllyednek a házak falai... mondani sem kell, hogy Quelimane nagyon egészségtelen. Itt mindig készen kell lenni a hideglázra.”

Czímermannt nyomban érkezése után leverte lábáról a mocsári láz. A betegséget jól ismerő helyi kollégái mintegy három hónapos kényszerpihenőt jósoltak neki, de

„...nemcsak három, hanem hat hónap is elmúlt, míg Quelimanét elhagyhattam. Augusztus vége felé elindultam Quelimanéból, és iparkodtam vágyaim célját, Afrika belsejét elérni. Öt napi utazás után elérkeztem Mopeába, hol a Zambézi láz újra ágyhoz szegezett... és oly rosszul lettem, hogy a főnököm azt hitte, hogy belehalok. A láz folytán gyomrom képtelen volt bárminő étel fölvételére. Így feküdtem több napon át, és pedig eleinte azon roskatag házban, ahol a levegő igen rossz volt, és ahol ágy gyanánt egy ajtó szolgált – nem lévén más bútor az egész házban. Később főnököm átvitt a Zambézi partjához, remélvén, hogy a hely- és levegőváltás jól fog hatni. Itt a Zambézi partján elhelyezett egy néger kunyhóban, amelyen az ajtón kívül más nyitás nincs, itt a kunyhóban feküdtem a földön, a tűz mellett, mely a kunyhó közepén azon célból égett, hogy távol tartsa a sok moszkítót” – írta egyik *Kalocsára küldött levelében*.

Betegágyában kezdett a nyungve nyelv tanulásához. A nyungve vagy chinyungve volt az a nyelv, melyet a Zambézi mentén a legtöbben használtak. A nyungve nyelv legnagyobb összefüggő szigetei, éppen azon a vidéken, Senna és Tete körül alakultak ki, ahol a Zambézi Misszió Boroma nevű központja volt, s ahová Czímermann igyekezett. E nyelvről a helyszínre érkezésekor csupán annyit tudott, hogy a bantu nyelvek családjába tartozik. Előzetesen semmiféle ismeretet nem tudott összegyűjteni róla. Irodalmat vagy nyungve szövegeket Európa legtekintélyesebb tudományos központjaiban, legnagyobb

könyvtáraiban sem talált. Ilyen szakkönyvek csak évekkel Czímermann halála után jelentek meg, és bizonyos, hogy Czímermann fordításai, máig lappangó szótárkézirata és az általa publikált nyungve szövegek nagyban hozzájárultak az európai kutatók későbbi eredményeihez. De 1886-ban, amikor Czímermannak tanulnia kellett a nyelvet, semmiféle segédanyag nem volt, mivelhogy *nyungve írásbeliség ekkor még nem létezett*. E hatalmas jelentőségű művelődéstörténeti feladat megoldása Czímermann páterre várt.



Czímermann István arcképe

E nagy munka a szógyűjtéssel kezdődött:

„...szorgalmasan tanulom a portugálok és a négerek nyelvét – írta *Quelimánéból 1886. július 19-én* –, csakhogy ez utóbbi nagyon nehezen megy, mert nincs semmiféle könyvem, amelyből tanulhatnám, csak a négektől elejtett, s általam gondosan összeírt egyes szavakkal kell a boldogulást megkísérelnem.”

A „gondosan összeírt” szavak ezen jegyzékéből alakult ki Czímermann nyungve szótára. A jegyzék évek folyamán állandóan bővült, és a nyungve nyelvű Biblia megjelenése idején állaga nem lehetett kevesebb 20–25 000 szónál. Szakemberek véleménye szerint ugyanis legalább ilyen terjedelmű szókészlet szükséges a Biblia szövegének hű visszaadásához.

Czímermann kérdező módszerrel tanult. Számára csak egyetlen forrás létezett a törzsi nyelv elsajátításához: a nép nyelvkincse. Ez a forrás azonban – bármennyire kiapadhatatlan és bőséges volt is – csupán kezdeti fokon elégíthette ki igényeit. A nyelv belső törvényeiről a bennszülöttektől semmi felvilágosítást nem remélhetett. A nyelv természetét és titkait magának kellett, számos kísérlet, példa és deduktív próbálkozás segítségével kielemeznie. E munkájával nem kevesebbet végzett el, mint a nyungve nyelv szabályainak feltárását, meghatározását és rendszerbe foglalását, más szóval, megalkotta a nyelv grammatikáját, és alkalmassá tette a mindennapi beszéden túl idegen szövegek, bonyolultabb gondolatok és elvonatkoztatott fogalmak kifejezésére és hű közvetítésére.

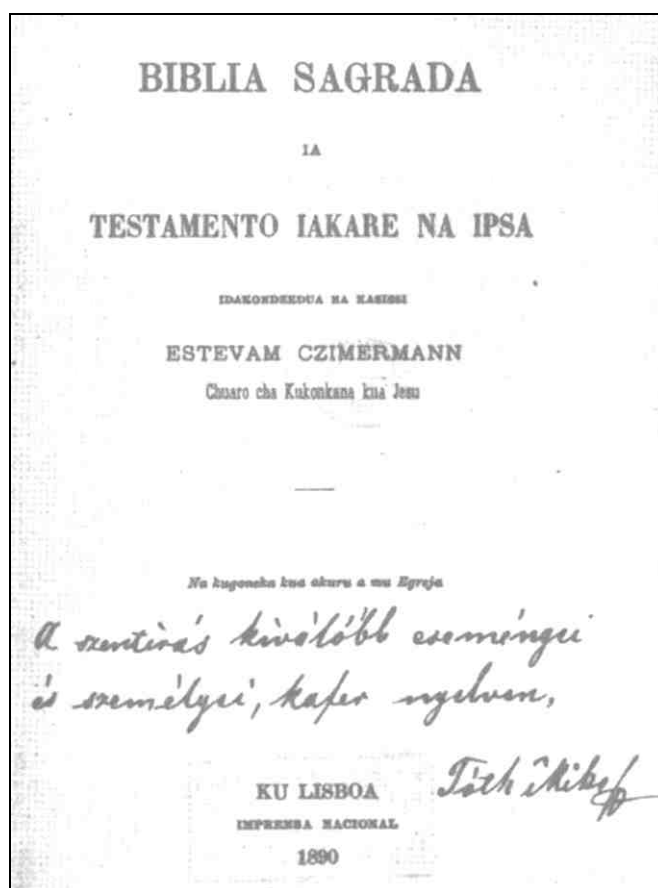
Pontosan nem tudjuk, hogy mennyi időbe került a nyungve nyelv „meghódítása” a permanenssé váló trópusi láz állapotában, de azt tudjuk, hogy 1887 őszén, tehát bámulatosan gyorsan, *másfél esztendővel Afrikába érkezése után* már olyan nyungve szövegeket tanított Czímermann az általa alapított bororrai missziós iskolában, amelyeket ő maga írt a bennszülöttek nyelvén. Ezek az első, Czímermann-féle nyungve szövegek kizárólag vallásos témájúak voltak. Később iskolai tankönyveket állított össze a bennszülöttek nyelvén, majd – mintegy betetőzéséül működésének – lefordította nyungve nyelvre a Bibliát.

Így született meg a nyungve írásbeliség!

Az írásbeliség első próbája és gyakorlati színtere az iskola volt. Czímermann iskoláiban kezdetben hetven–nyolcvan, később három-

száznál is több tanuló forgatta az általa írt vagy fordított nyungve nyelvű könyveket.

„A tanulók, akiket nagyjából olcsón vettünk az itt még mindig divatozó rabszolga-kereskedésben, igen szépen haladnak az iskolában, mindnyájan jól tudják a katekizmust, melyet számukra kaffer nyelvre* átfordítottam. A nagyobbak olvasnak és írnak már...” – írta Czímermann 1888 májusában a kalocsai érsekhez intézett levelében.



Egy lap a „nyungve bibliából”

* A „kaffer nyelv” az afrikai bennszülött nyelvek gyűjtőneve volt az európai szóhasználatban a XIX. század végén.

A magyar páter Zambézi menti iskolájában a volt rabszolgagyermek együtt tanultak a törzsi előkelők fiaival. A nemrégén ember-számba sem vett gyermekek az iskolán keresztül valóságos és egyenlő részeivé váltak a bennszülött társadalomnak. Ily módon *nemcsak a Czímermann által kimunkált közös nyelv segítette kibontakozni az együvé tartozás tudatát, hanem a volt rabszolgák és szabadok közös iskolája is, a kivetettek beintegrálása a társadalomba!*

Az éhínségek idején felduzzadt a missziós iskola létszáma, mivel tömegesen menekültek oda az éhezők, akik máshonnan nem kaptak segítséget.

„Ezren és ezren estek áldozatul az éhhalálnak, és a halottak annyira szaporodtak az egyes helységekből, hogy nem találtak embereket, kik azokat eltemették volna... Az ezen vidéken lakó európaiak ajtaja folytonosan számos éhezőtől volt körülvéve, kik magokat, nejeiket és gyermekeiket fölajánlották rabszolgáknak, csak hogy ételt kapjanak, de senki sem figyelt kéréseikre és senki sem fogadta el ajánlatukat, miután mindenki éhséggel küzdött. Igen nagy azok száma, kik ínséges és éhséges helyzetükben, nem találván sehol segítséget, erőszakosan vetettek véget életüknek és naponként igen sok hullát lehetett találni a Zambézi folyóban. Mások ismét családotul elhagyták lakásaikat és elmentek idegen, messze vidékre, hogy ott, mint rabszolgák kenyerőket keressék; ennek folytán főképp Tete és Boroma vidéke jelenleg igen el van hagyatva és lakóinak legnagyobb része vagy meghalt éhen, vagy pedig elköltözött.”

Czímermann e levele úgy hangzik, mint egy egész tartomány nekrológja.

A környékbeli rabszolga-kereskedők már korábban szemet vetettek a missziós iskola tanulóira. Könnyű zsákmánynak és jó portékának tartották a gyermekeket. Czímermann tudomást szerzett a készülő merényletről, és valóságos erőddé alakította a béke és szeretet otthonát. Ekkor nevezték el a bennszülöttek a missziót a „*Szabadság várá*”-nak. Gyermekei védelmére a jámbor szerzetes még fegyvereket is szerzett.

A támadás 1888 nyarán, a készülődés ellenére mégis váratlanul, iskolai foglalkozás közben érte a missziót. A drámai eseményről a magyar misszionárius így számol be:

„Az udvar megtelt a támadó főnök, Bonga katonáival. Kezükben a fegyver mellett ott volt a rettegett nyakvilla is, amivel a rabszolgákat szokták a menetben egymáshoz kötni.

Bonga hozzám jött, és kijelentette, hogy a gyermekeket, akiket én rabszolgasorból váltottam ki, magával viszi, mert a gyermekek szülei kérték fel erre, mondván, hogy én erőszakkal szedtem össze a gyermekeket.

Magyarázni kezdtem neki, hogy a gyermekeket én szabályosan vásároltam a gyermekek szüleitől, tehát azok, az itt érvényes törvények szerint, tulajdonaim. Megneveztem tanúkat is, és felszólítottam távozásra.

Bongo ekkor – nyilván az elősorolt tanúk rangjától és befolyásától tartva – más vádat hozott fel: azt mondta, hogy én bűbájosságra tanítom a gyermekeket és magam is bűbajos vagyok. Ez a legszörnyűbb vád Afrikában. A bűbájost mindig halállal büntetik. Éreztem, hogy, ha nem tudok valami rendkívüli módon fölébe kerekedni, akkor mindnyájan elvesztünk.

Hirtelen mentőötletem támadt, és így szóltam:

Ezeket a gyermekeket én írni és olvasni tanítom. Ez pedig nem bűbájosság, hanem a legnagyobb erő a világon. – Miféle erőről beszélsz? Erősebb talán e gyermek, mint én és katonáim? – mutatott egyik fiúcskára. – Erősebb Bonga! – válaszoltam. Ezek a gyermekek értik a te gondolataidat. Így akár-mivel akarsz ártani nekik, nem teheted, mert ők jó előre tudják, mit forgatsz a fejedben, és védekezni is tudnak ellene, sőt még te kerülhetsz kelepcébe, ha nem vigyázol.

Bongát meglepte határozott hangom, de csak egy pillanatra zavarodott meg. Ezt a percet használtam ki:

– Tegyük próbát Bonga. Válassz ki két fiút, vagy leányt, tetszésed szerint. Egyiket küldd el messzire, a másiknak mondd meg, mire gondolsz. Ez betűkbe zárja gondolataidat. Ezt azonban Te nem érted, mert nem tudsz írni, ezáltal nem vagy elég erős. De, hogy valóban a Te gondolatodat írta le a gyermek, arról meggyőződhetsz, amikor előhívjuk a másikat és az megmondja, hogy Te mire gondoltál. Így adhatjuk át egymásnak a Te gondolataidat, anélkül, hogy Te értenéd. Ezért erősebbek e gyermekek, mint te.

– Rá állasz-e a próbára?

Bonga bólintott, és magához hívott egy fiút és egy leányt. A fiú egyik legjobb tanítványom volt, a leány azonban még nem nagyon tudott írni. Ezért ismét elfogott az aggodalom.

Bonga a leányt küldte félre, de a fiút is arrább vonta tőlünk, és csak azt a két kisebb főnökfelét tűrte meg maga mellett, akiknek jelenlétéhez, mint tanúkéhoz, én ragaszkodtam, nehogy Bonga letagadja, mit mondott a fiúnak.

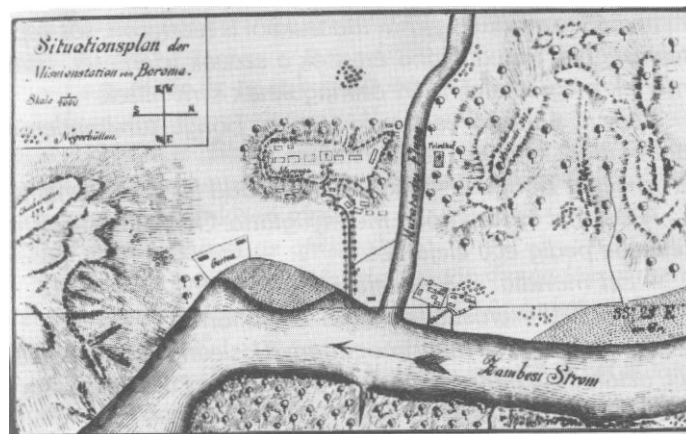
A kisfiú értetlenül nézett Bongára, miután az valamit súgott neki. Látva a fiú döbbenetét Bonga éktelen hahotázásba kezdett. A fiú, mintegy biztatás-ként rám nézett... Azután a nagy árkus papírra ezt írta fel:

Az elefánt a fa tetején ül.

Ahogy leírta, nyomban elvitték a kisfiút, és előhozták a kislányt, akire addig egyik raktárépületben vigyázott két harcos. A kislány arcán ugyanaz a döbbenet és értetlenség tükröződött, mint amit a fiú arcán láttam, amikor Bongo, még mindig nevetve kezébe adta a papírt:

Ezt gondoltam! Most te következel!

Gonosz és furfangos ember volt ez a Bonga. Olyasmit gondolt ki, ami a valóságban nincs, amivel a gyermekek soha nem találkozhattak, így hát tudatukból is hiányzott, sőt képtelenségnek tartva, hiába értették a szavak jelentését, nem mertek megszólalni, mert önmaguknak sem hittek.



Térkép vázlat a Zambézi Misszióról, 1891-ből

Ebbe a pánikba esett a kislány is. Bongo türelmetlenül dobbantott. Újra segítenem kellett.

Írj képet Bonga úr gondolatáról. Hadd lássák katonái is. A kislányt ez láthatóan megnyugtatta. Óriási fát rajzolt, a tetejébe pedig egy elefántot.

– Ezt mondta? – kérdeztem a tanulóktól.

– Ezt, ezt! – erősítette meg a két fültanú.

Bonga elsápadt. Megsimogattam a kislány okos fejecskéjét, aztán átnyújtottam a papírt a kíváncsian várakozó fegyvereseknek, e szavakkal:

Ilyen gondolatai vannak uratoknak!

Soha nem hallottam akkora nevetést, mint amit a rajz váltott ki az emberekben. Csuklottak, fetrengtek, hörögtek és fuldokoltak a nevetéstől. Bonga saját vermébe esett! Gondolatával, amivel minket akart megzavarni, elvesztette tekintélyét emberei előtt. Hiába ordított, lökdöste, ütlegelte őket, a ne-

vetőgörcs nem engedett fel. Bongo szinte észrevétlenül ódalgott el a misszió udvarából.

A nevető rohamokból lassan magukhoz térő embereket pálinkával vendégeltem meg. Ezzel legjobb emberükké váltam, és nem kellett többé tartani tőlük. Erről akkor győződtem meg, amikor távozáskor kezüket arcukhoz emelve, barátságosan elköszöntek. Ahonnan ugyanis az afrikai köszönéssel távozik, oda soha nem tér vissza alattomosan, ellenséges szándékkal.

A fiatalember, aki utolsónak maradt a távozók között, kezébe tartva a papírt, oda jött hozzám, és az írott szavakra mutatott.

Uram! Kérlek mondd meg, mik ezek a kicsik, és hogy árulják el az ember gondolatát?

Ezek betűk – mutattam az egyedülálló betűkre, mert tanítványaimat, kezdetben nem folyamatos írásra, hanem a nyomtatott betűk rajzolására oktattam, hogy ne legyen különbség a betűk írása és olvasása között.

A fiatalember sokáig gondolkozott. Látszott, hogy nem egészen érti.

– És te fehér úr, te sok betűt ismersz?

– Igen, ismerem valamennyit.

– Akkor te a „Betűk Atyja” vagy! – mondta és felszedte cókókját, a rabszolgák kötözésére szolgáló favillákat. Sietve, szinte szégyenlősen távozott.

Így kaptam nevet az afrikaiaktól.

A névadás a megbecsülés jele. Ezután, ha vadászni mentem, a dobok így beszéltek: „jön a Betűk Atyja két puskával és hat szolgával”.

Ám legnagyobb megbecsülés mégis a betűk titkát kutató fiatalember személyén keresztül ért. Néhány nappal a támadás után megjelent az iskolában. Egy ökröt hajtva maga előtt, hozzám járult:

Betűk Atyja! Én, Bonga fia, eljöttem hozzád, hogy megismerjem a betűk titkát és erős legyek.

Apám azt mondta: a „Betűk Atyja” olyan gyermekeket tesz erőssé a betűk által, akiket szüleik rabszolgaként adtak el egykor. Hát erősebbek legyenek-e rabszolgák, mint a főnök fia? Eredj, add át ajándékomat, és térj haza erősen.”

A misszió, az iskola, a nyungve nyelvű művelődés még törékeny hajtásai így egyelőre megmenekültek.

Sajnos, nem hosszú időre.

A hatalomféltés, amely a zumbói terület bennszülött főnökét eltöltötte, szomorú tragédiához vezetett: 1894. január 31-ről február 1-jére virradó éjjel a „Betűk Atyja” szörnyű kínok között befejezte küldetését, a négerek kulturális, szellemi felemelkedéséért végzett páratlan

munkáját. A népszerűségét féltő helyi főnök által küldött és vacsorára elfogyasztott ételbe rejtett mérge végzett vele.

Czímermann művét egy darabig rendtársa, Menyhárh László folytatta, de nemsokára elkövetkezett a gyarmati háborúk időszaka Afrikában, és a pusztulás tarolta le a kultúra és civilizáció e távoli földön is reményt keltő vetését.

Czímermann István afrikai kulturális tevékenységének rendkívül fontos politikai vonatkozásait is ki kell emelnünk.

Nyelvművelő munkájával, a közös nyelv megteremtésével a sokféle és szétszórt népek egyesítése, a nemzeti egység csíráinak kibontakoztatása irányában hatott. Ez pedig merőben ellentétes a gyarmatosítás szellemével és gyakorlatával, s eleven cáfolat arra a múltban sokat hangoztatott vádra, hogy a hittérítők a gyarmatosítók „szállásosinálói” voltak.

Nem csupán a nemzetté válás nehéz történelmi útján segítette előre a kalocsai páter a fekete földrész fiait, hanem rendkívül széles tudományos és publikációs tevékenységet is folytatott. Tanulmányai a nyelvészet, az etnográfia és a történelem témakörében az afrikai múlt kevésbé ismert kérdéseivel, korának pedig legaktuálisabb problémáival foglalkoztak. A nyugat-európai folyóiratokban megjelent ezen tanulmányok máig is fontos forrásai Afrika művelődéstörténetének, az egyetemes Afrika-tudománynak, és becses emlékei nemzeti tudománytörténetünknek.

„MISSZIÓNK TEKINTÉLYE A PORTUGÁL, SŐT AZ ANGOL KORMÁNYOKÉT IS FELÜLMÚLJA...”

Menyhárh László

„A szabadság előharcosai vagyunk a leigázott
és tönkrevet néptörzsek érdekében”.
(Menyhárh László jelentése rendi előjáróinak,
1897. október 20.)

A múlt század nyolcvanas éveiben a kalocsai jezsuita gimnázium igazgatói székét egy halk szavú, törékeny termetű szerzetes, Menyhárh László töltötte be. A jezsuita atya ekkor már Európa-szerte ismert és elismert botanikus volt, akit a növényekkel való foglalkozás közben szüntelen az a kérdés foglalkoztatott, hogy miként lehetne megállítani az évenként feltámadó és százezernyi áldozatot is követelő afrikai éhínségek dühöngését.

Szüntelen az éhhalálra ítélt afrikaiak segélykiáltásait vélte hallani!

Az afrikai éhezőkéről, a borzalmas ínségről pontos adatokkal rendelkezett. Egyik szerzetestársát, *Czímermann Istvánt* 1886-ban az ő javaslatára küldték ki a Zambézi menti Boroma missziós állomásának vezetésére. Czímermann annyira megbízhatóan tájékoztatta volt igazgatóját az afrikai helyzetről, hogy 1890-ben, amikor Menyhárh László is elindult Afrikába segíteni, szinte ismerősnek tűntek előtte az ottani viszonyok.

Menyhárh László 1849. május 30-án született Szarvason. Középiskolai tanulmányait Egerben, majd a nagyszombati jezsuitáknál végezte. Teológiai éveit Innsbruckban és Angliában töltötte. Ezekben az években tudományos kapcsolatba került a világ minden jelentős botanikus szaktudósával, így *Oliver* professzorral, a *Kew Herbarium* igazgatójával és a trópusi növények legjobb ismerőjével, *Clarke* botanikussal.

Amikor Czímermann István 1889-ben rövid időre visszatért Európába, hogy segítséget vigyen a boromai missziós állomásnak, Menyháarth atya is vele utazott.

Élete ettől kezdve szüntelen harcban telt el az afrikai emberek fizikai megmentéséért és szellemi kultúrájának növeléséért.

Menyháarth László életrajza Afrika művelődéstörténetének fontos fejezete!



Menyháarth László arcképe

1890. július 18-án az Indiai-óceán partján fekvő *Quelimane* kikötőjéből huszonegy csónakból álló „karaván” indult el, felfelé a Zambézi folyón. A csónakflotta parancsnoka, egy nagy szakállú fehér misszionárius az utolsó eligazítást hallgatta a parton – magyarul:

„A Zambézi mentén háború dúl. A bárí törzs felkelt a portugálok ellen, és számos törzs csatlakozott hozzá. Más törzsek meg egymás ellen hadakoznak, de a fehérek iránti gyűlöletben a partvidék egész lakossága osztozik. Mindenütt látni a „bábu”-kat, a póznára akasztott, fehér embert utánzó faragványokat. Ezek a fehérre festett bábuk az európaiak ellen viselt háború jelképei. A misszionáriusok iránt a bennszülöttek mindeddig nem mutattak ellenséges indulatot, de mégis vigyázni kell, mert a misszióknak is sok az ellensége, főként a törzsfők között, akik hatalmukat féltik tőlünk. Egyetlen evezőcsapást sem tehettek anélkül, hogy ne kísérné sok száz szempár utatokat a parti bozótból. És a bennszülöttek tam-tam dobjai vetekszenek az európai távírdákkal. Öt-hatszáz mérföldre előre tudnak rólatok. Még ma este megpróbáljuk befolyásolni információikat...”

Délután két órakor a tengerár benyomult a folyó medrébe, és két-száz torokból hangzott fel az ütemes biztatás: – Csa-pa-ni! Csa-pa-ni! – Evez-zetek, evez-zetek!

Napnyugta után pedig egy öreg néger, a helybeli misszió portása, egykori főnök ballagott ki a parti erdő tisztásán heverő „beszélődobok”-hoz, és leadta a „befolyásolt információt”: hogy az utazók jó emberek, nem bántják a feketét. Enni adnak az éhezőknek, és tanítják gyermekeiket

Azt a különös eseményt, hogy az Indiai-óceán partján magyarul beszéltek, egyszerű valóság magyarázta: mindketten magyarok voltak Czímermann István, aki egy későbbi időpontban szándékozott Afrika belsejébe utazni, és az új missziós atya, aki ez alkalommal indult.

Menyhárh az úton is dolgozott. Jegyzeteket készített, melyekből a nemrég felfedezett, nagy tudományos jelentőségű naplója, – mely az *Afrikába a Zambézi folyamon* címet viseli – kerekedett ki. A jegyzetelés mellett újra olvasta Czímermann leveleit az afrikai éhségről:

A Zambézi mentén „ezren és ezren estek áldozatul az éhhalálnak és a halottak annyira elszaporodtak hogy egyes helységekből nem találkoztak emberek kik azokat eltemették volna...”

Menyhárh megértette, hogy hithirdetői küldetése eredménytelen és értelmetlen marad, ha nem tud létbiztonságot teremteni a bennszülöttek számára. Mert az éhező ember csak a kínzó éhség enyhítésére gondol. Számára az éhhalál küszöbén az étel a Megváltó és az üdvösség.

A missziós atya meggyőződése teljes azonosságot mutat a nem éppen emberbarátságáról híres, de Afrikát kétségtelenül nagyon jól ismerő *Henry Morton Stanley* e tárgyban gyakran hangoztatott véleményével:

„Csodálatos, hogyan ragaszkodhatnak egyes angol emberbarátok, lelkesek éppen úgy, mint világiak, azon tévhithez, hogy az afrikaiak csakis a lelki oktatás és nemesítés útján elégíthetők ki. Valóban, elfogulatlanabban kellene azon kétségbevonhatatlan tényre átérezniük, hogy az embernek, legyen az akár fehér akár sárga, vörös vagy fekete, anyagi szükségletei is vannak, melyeket kielégíteni okvetlenül szükséges.”

Amikor Menyhárhó a hosszú folyami utazás után 1890 augusztusának közepén megérkezett állomáshelyére, Boroméba, nyomban hozzáfogott talajtani kísérleteihez, és megkezdte meteorológiai megfigyeléseit Elképzelésében egy tömegélelmezésre alkalmas, nagy hozamú, az időjárás szeszélyeit jól tűrő és kevés emberi munkát igénylő gabonafajta szerepelt. Ennek ültetvényszerű termeléséhez nemcsak sok kísérletet, időjárási megfigyelést kellett végeznie, hanem szembe is kellett fordulnia évezredes hagyományokkal, a bennszülöttek megkövült termelési szokásaival. És ezt legyőzni nehezebb volt, mint parancsolni a természetnek:

„A legnagyobb nehézség abban mutatkozott, hogy a bennszülöttek megvetik a munkát. A föld művelése asszonyok dolga, és a legnagyobb sértésnek tekintik, ha valaki felhívja őket ilyen munkára. »Miért gyalázol meg asszonydologgal?« – kérdezik, és a hevülékenyebbek vérrel torolják meg a gyalázatot... A nők pedig kunyhóik mellett néhány négyzetméternyi területet kapával fellazítanak, és bevetik kölessel. Amíg tart a tökhéjba gyűjtött termésből, vidáman élnek. Amikor először akartam rábírní a családokat, hogy növeljék meg termőterületeiket, hiszen föld bőven van, ijedten tiltakoztak, amiből azt vettem ki, hogy kunyhóik szelleme csak a közvetlen közelségben védi meg lakóit. Távolabb más szellemek uralkodnak a földön, és azokat háborgatni nem szabad.

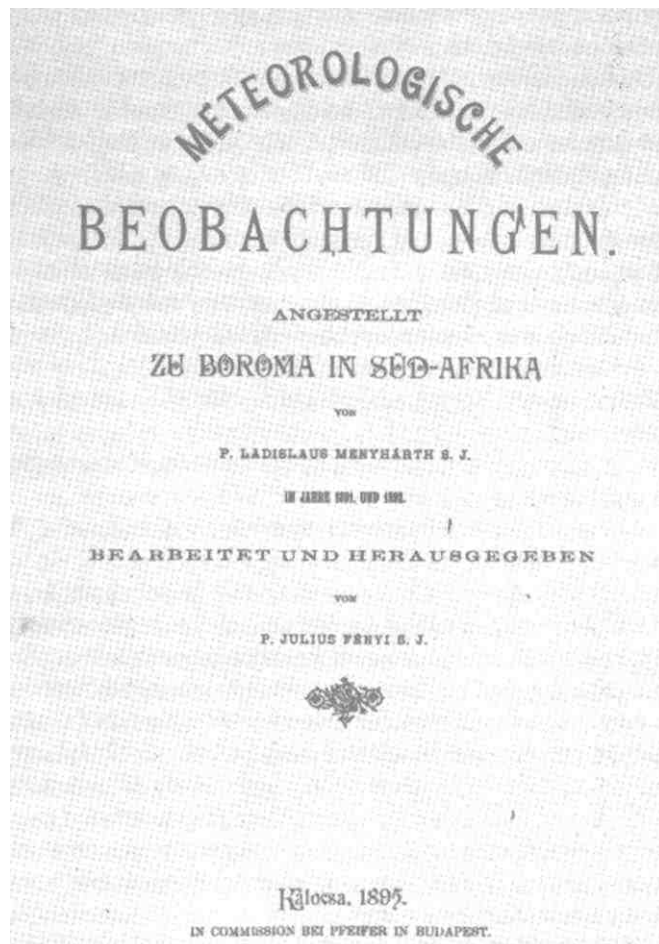
De a »ndjara« – az éhség – mondtam, nagyobb úr minden szellemnél. Ezt elismerték... Sok, mérhetetlen sok fáradozás, személyes példamutatás, olykor kemény parancs kellett ahhoz, hogy szerszámot vegyenek kezükbe a férfiak... Ma, három esztendővel a kísérleti munka megkezdése után, már kilenc faluban létezik ültetvénygazdaság, melyek a legutóbbi éhínség idején sok ezer ember életét mentették meg.”

1891. február 15-e nevezetes dátum Afrika e térségének művelődéstörténetében. E napon kezdte el Menyhárh László agrármeteorológiai megfigyeléseit, az első mezőgazdasági célzatú tudományos észleléseket Afrikában. E nevezetes eseményt Menyhárh naplója ekként örökítette meg:

„1891. február 15-én állítottam föl a Barographot és Thormographot a szerény kis Observatoriumban. Nem más ez, mint egy másfél méter hosszú és 1 méter széles kunyhó, mely 4 cölöpre erősítve 2 méter magasságban áll. A kunyhó padozatát európai fenyődeszkák képezik, melyekbe elég sűrűn lyukakat fúrtam. Az egész faalkotmányt kívülről sűrű sodrony-háló veszi körül. Közbe-közbe még bádoglemezek is vannak elhelyezve a nap szűrő sugárinak fölfogására. A kunyhót szalmatető födi oly módon, hogy a tető pereme egy méter magasban van a megfigyelésre szolgáló eszközök fölött...”

Az időjárási adatokat Menyhárh egy mezőgazdasági „kalendárium” összeállításához kívánta felhasználni. Ezen egyedülálló kalendárium választ adott volna olyan kérdésekre, hogy mit, mikor, hogyan kell és érdemes vetni, milyen talajt és időjárást kedvelnek az egyes élelmiszernövények. Ugyanezt a célt szolgálták kísérleti parcellái a Zambézi partján, amelyeken kukorica, cirok, burgonya, bab, gyapot, olajos magvak és kávé termelésével kísérletezett. Kísérleti eredményeit a boromai missziós állomáson berendezett mintaültetvényen és a kilenc, immár nagyüzemi rendszerű gazdaságban hasznosította. A boromai telep híre még Európába is eljutott. Maga Menyhárh is írt a boromai „csodáról”:

„Páter Hiller egészen el van foglalva az építéssel: az egyik helyen a meszet égeti, a másik helyen a téglakemencék égnak, itt a szerezsen asztalosokat, vagyis inkább ácsokat igazgatja, amott az erdőkben vágatja a fákat. Kutakat ásat, gépeket és vasutat állít föl, hogy a vizet és építésanyagokat a hegyre fölszállítsa. Leginkább azonban a gőzgép és gőzmalom tölti el csodálattal a bennszülötteket. Szájtátva bámulják, nem tudják fölfogni, hogy az a sok kerék olyan jól megegyezik egymással, és sohasem hibázzák el, meg is adják a magyarázatot: fehér ember lelke van benne. Mert amint a szerezsen ember lelke halála után a kígyóba, vagy más állatokba megy, s ha nagy főnök volt, oroszlánba, hasonlóképpen a fehér lelke holtá után a masinába, s más gépekbe költözik.”



**Meteorologische Beobachtungen
(Menyhárt László meteorológiai észlelései Afrikában)**

Menyháth Zambézi-parti mintagazdaságában a gépeket négerek kezelték. Az első technikai ismeretek voltak ezek a lenézett és önbizalmukat veszített feketék számára. És a fehér ember szerszámai nemcsak tudást nyújtottak, hanem önbizalmat is adtak a bennszülötteknek. Rájöttek, hogy ők is sok olyan dologra képesek, amit addig csak a rettegve tisztelt fehérekről feltételeztek.

Titokban sokan már arról álmodoztak, hogy az ő lelkük is a „masinába költözik”. Erről a vágyukról ugyan Menyháth előtt nem mertek

beszélni, mert a páter mást tanított nekik a lélek halál utáni megdicsőüléséről.

Menyhárth gazdaságai messzi földről vonzották a szökött rabszolgákat. A boromai missziós állomást a „Szabadság erődje”-nek nevezték el az afrikaiak, és boldogan vállaltak részt a munkából. Nem féltek többé sem az óraütéstől, sem a gépektől, de ami a legfontosabb: nem féltek többé az éhségtől. Az állomás néhány év alatt már olyan tartalékokkal rendelkezett, hogy a legnagyobb ínség idején is ellátta távoli környéke lakóit is.

E páratlan teljesítményre Menyhárth utóda, Vollers páter így emlékezett:

„Akinek csak némi fogalma van arról, hogy mily nehézségekkel jár ily vállalatok létesítése még a kultúra ölen is, az bámulattal telik el annak láttára, amit páter Menyhárth oly rövid idő alatt megteremtett. Az őserdők kiirtott helyén dús termőföldek terülnek el, melyeket kristályvízű patakok, öntöző csatornák szeldelnek. A roppant veteményes kert hihetetlen termést gyümölcsöz. Hatalmas területeket ültetett be banán-, mangó-, citrom-, narancsfákkal, dinnye- és uborkafélékkel, meg egyebekkel. A fő sikert azonban mégis az iskola mutatja, 87 négerfiú, jórészt a szomszéd törzsfők gyermekei nyernek itt nevelést és oktatást. Az ipariskola, asztalos-, kőműves-, kovács-, szabó-, cipész- stb. műhelyeivel nagyot lendített a missziótelep fölvirágoztatásán.”

1894-ben Menyhárth Lászlót új feladatok szólították, új területekre. Rendtársát, Czimermann Istvánt, aki akkor Mozambik portugál gyarmat legbelső határán, Zumbóban szervezte a népoktatást, a hatalmára féltékeny törzsfőnök, ajándékuul küldött étellel, megmérgezte.

A zumbói állomás vezető nélkül maradt. A missziós központ Menyhárth Lászlót kérte fel a nagy mű folytatására.

Menyhárth úgy vélte, hogy a boromai állomáson már mindent megtett az eredményes munka folytatása érdekében. Elindult tehát Portugália kelet-afrikai gyarmatának legnyugatibb pontjára, hogy „messze a hazától, elzárva a művelt világtól”, ezerféle veszély között megismételje a boromai csodát. De a helyváltoztatás révén megnyíló új kutatási lehetőségek is csábították.

Zumbói környezettanulmánya után Menyhárth arra a véleményre jutott, hogy az új állomás – akárcsak a boromai – kizárólag akkor működhet és maradhat fenn, ha önerejéből, a mezőgazdaság felvirágoztatásával teremti meg létalapját. De az állomás környéke alkalmatlannak

látszott terve megvalósításához. Ezért a missziótelepet a Zumbó melletti Resicótól beljebb, jobb termőterületekre és egészségügyi szempontból is kedvezőbb vidékre költöztette át. Egy esztendei kemény munka után az új állomás nagyszerű eredményeiről tájékoztathatta rendi előljáróit:

„Itt Mazombuében, a Roangua folyó mentén, csak egy nap járásnyira a Zambézi folyamtól, missziói tevékenységünkre nézve szerfölött előnyös területre akadtunk, s máris állandóan itt tartózkodunk. Nagy ültetvényeink segítségével már most is azon helyzetben vagyunk, hogy igen sok rabszolgát válthattunk ki. Misszióink tekintélye köröskörül, sőt messzebb, a Kongó-forrásokig oly mérveket öltött, hogy mondhatnám a portugál, sőt az angol kormányokét is felülmúlja.

Ez az állomásunk teljesen megfelel a mai rabszolgaellenes mozgalom ideájának, s a szó teljes értelmében a szabadság előharcosai vagyunk a leigázott és tönkrement néptörzsek érdekében. Közöttünk a leghatalmasabb zsarnokok már érzik kis misszióink befolyását, s nem egyszer törtek már telepünk feldúlására. Másrészt a rabszolgagyermek kiváltásával kimondhatatlan nyomorúságukon sietünk enyhíteni. Csak e hónapban is négyszáz forintnál többet adtunk ki e célokra... Mi legtávolabb állunk itt a tengertől, mögöttünk befelé nincs se posta, se civilizáció többé, itt a világ végén állunk”

A „világ végén” hamarosan új raktárakat kellett építeni az élelmiszereknek, és a vidék történelmében először fordult elő, hogy „a sás-kacsapás ellenére is nagyon sok volt itt az élelem.

Menyhárth álma teljesült: az éhség földjén félelem nélkül nézhettek a holnap és a száraz évszak elé. Úgy tűnt, hogy nem is nagy idő kérdése, és a magyar misszionárius által elvégzett kísérletek, az általa meghonosított termelési rendszerek és nemesítési eljárások alapul szolgálhatnak a tömegélelmezés megvalósításához egész Afrikában.

De ezekre az eredményekre a gyarmati hatóságok kevés figyelmet fordítottak. Mert nemcsak az a háború dúlt akkoriban Afrikában, amely a Zambézin felfelé haladó csónakkaravánt veszélyeztette történetünk elején, hanem egy másik félelmesebb felhőket gomolygató történelmi vihar is készülöben volt a fekete kontinens felett: elkezdődött Afrika gyarmati felosztása. Előbb csak a tárgyalóasztaloknál született határozat, de később valóságos háborúk indultak a keskeny part menti érdekterületek kibővítéséért.

E harcokban az éhséget a gyarmati hatalmak természetes szövetségüknek tekintették Mert: az éhező bennszülött nem áll ellent! És ha megpróbálná is, sokáig úgysem bírná!

És e vélekedés a gyarmati érdekeket élesen szembeállította Menyhárh László törekvéseivel és egész életművével.

Amikor a gyarmati háborúk viharai végleg elsöpörték a Zambézi menti mintagazdaságokat, létrehozójuk már nem élt. Negyvennyolc éves korában, 1897. november 16-án összeroppant a „Zambézi-láz” ismétlődő rohamai alatt. Afrika földjében pihen, abban a földben, melynek felvirágoztatásáért – a szó valódi értelmében – oly sokat fáradozott. Utódai a háborús körülmények között nemhogy gyarapítani, de megőrizni is képtelenek voltak a boromai és a zumbói gazdaságokat.

Az afrikaiak azonban sokáig megőrizték emlékezetükben azt a sóvány, gyenge embert, aki olyan erős volt, hogy legyőzte a „ndjarát”, az éhhalált.

Menyhárh László életműve nemcsak az éhség elleni sikeres küzdelemmel vált Afrika majdan megírandó művelődéstörténetének fontos fejezetévé, hanem azon tudományos működése révén is, melyet Menyhárh szakterülete, a botanika és a hozzá kapcsolódó kiegészítő tudományok terén végzett Afrikában.

Kortársai vagy olyan személyek, akik közvetlen szemlélői voltak működésének, gyakran használták a „csoda” kifejezést, ha Menyhárh eredményeiről szóltak. Valóban! Új földművelési rendszerek és szokások kialakításához évtizedek, évszázadok szükségesek. Menyhárh két-három év alatt képes volt megteremteni és elfogadtatni a korszerű ültetvénygazdasági formát, azt a művelési rendszert, amely biztosította az addig éhező lakosság ellátását.

Az Afrikából gyarmatokat kihasító európai hatalmasságoknak a szemeik előtt fényes eredménnyel bizonyító menyhárthi példát kellett volna – legalább csak részben – követniük, hogy a fekete kontinens ne az éhhalál és az elmaradottság földrésze legyen még napjainkban is!

Első afrikai agrármeteorológiai megfigyeléseit Menyhárh László 1895-ben a kalocsai Haynald Obszervatórium közreműködésével, né-

met nyelven publikálta. (*Meteorologische Beobachtungen* angestellt zu Boroma in Süd-Afrika von P. Ladislaus Menyhárth S. J. in Jahre 1891. und 1892.) E mű ma *is alapul szolgálhat* minden mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos kérdéshez az egykori missziós állomás körzetében.

A Zambézi menti növényatlaszt – melybe tizenegy addig ismeretlen, Menyhárth nevét viselő faj is bekerült – csak Menyhárth halála után adta ki Hans Schinz zürichi egyetemi tanár (*Plantae Menyhárthiánae*, ein Beitrag zu Kenntnis der Flora des Untern Sambesi. Wien 1905).

Sokáig elveszettnek hitt naplóját – *Afrikába a Zambézi folyamon* – csak a legutóbbi években lelte meg e sorok írója. E napló történelmi, néprajzi és geográfiai adatainak tömegével Menyhárth sokoldalú tudományos működését tárja az olvasó elé.

TITKOS KÜLDETÉS?

Teleki Sámuel

„...a két utolsó meneten keresztül kelte lőnünk magunkat,
minden bokor mögött ült egy tolvaj...”
(Teleki Sámuel levele Rudolf főherceghez.
Leikipia, 1887. november 4.)

Teleki Sámuel afrikai utazásának krónikája számos kérdőjelet és nehezen magyarázható eseményt állít a kutató és az olvasó elé egyaránt.

Százhet esztendeje, 1887 elején indult el Afrika utolsó felderítetlen tartománya felé Teleki Sámuel gróf. A mintegy ötszáz főre szaporodott, négerekből és szomáliai testőrökből álló kísérete mellett – akik több mint húsz tonna terhet vittek a kontinens titokzatos belseje felé – egy fehér útítársa is volt, Ludwig von *Höhn*el tengerésztiszt, akit Rudolf trónörökös javasolt Teleki mellé kísérőnek. De nemcsak a kísérő kijelölése, hanem – feltételezhetően – az egész expedíció ötlete Rudolftól származott. A konzervatív udvari körökben gyökértelenül álló és mellőzött Rudolf pozícióját jelentősen módosította, és megerősítette volna egy, a Monarchia alá tartozó afrikai gyarmat, amellyel a Habsburg-hatalom felzárkózhatott volna a külhoni birtokok szerzésében sikeres európai államok mellé.

Az afrikai gyarmatszerzés a XIX. század második felében gyakran szóba került Bécsben. A Miniszterelnökség és a Kereskedelmi Minisztérium levéltáraiban számos okmány őrzi Tercig Antal hajóskapitány, Dobner Károly huszárőrnagy és a kormány által felkért szakértők tervezeteit egy kelet-afrikai fegyencgyarmat létesítéséről és az Afrika területén létesítendő gyarmatok megszerzéséről.

Teleki afrikai útja tehát ilyen szempontból nem kelthetett feltűnést. A különös inkább az volt, hogy az afrikai vállalkozás vezetője, a későbbi afrikai felfedező jóformán semmit nem tudott arról a kontinensről, amelynek utolsó ismeretlen tartományait készült „tudományosan” feltárni.

Kísérője, a pozsonyi születésű, de magát osztráknak valló Höhn

latán kívül – különösebb ismeretekkel a fekete kontinensről. Alapos ismeretszerzésre azonban nem volt idő. Afrika utolsó „fehér foltja” gazdára, meghódítóra várt, s ha Teleki nem indul, az expedíciót végrehajtja más hatalom képviselője, és akkor nem maradt volna szabad terület a Monarchia számára a fekete kontinensen. Ezért az előkészületekből csak egy rövid angliai tanulmányútra futotta.



Teleki Sámuel portréja

Teleki, amikor megérkezett Afrika partjaihoz, Zanzibár szigetére, közvetlenül győződhetett meg a gyarmatosító hatalmak kegyetlen ve-

télkedéséről, a prédára leső nemzetközi alvilág gyülekezéséről, a bennszülöttek kétségbeejtő helyzetéről, akik minden jövevényben – korábbi tapasztalataik alapján – ellenséget, gyarmatosítót láttak, és válogatás nélkül lőttek az idegenekre. Állandó életveszély fenyegette a fekete kontinensre lépő grófot

Így aligha képzelhető, hogy Teleki a hegymászás, a sport kedvéért ment volna Afrikába. A hegymászáshoz nem kellett volna ötszáz ember és háromszáz puská. Ámde annál több kitartás és idő. Ennek pedig híjával volt Teleki. Az első sikertelen kísérlet után – noha mindenkinél közelebb jutott a *Kilimandzsáró* csúcsához – hátat fordított a hegynek. Ilyet vérbeli hegymászó sohasem tett volna!

Az afrikai viszonyokról és útitervéről – amelyből világosan kitűnik, hogy a hegymászás nem végcél, hanem közbenső epizód, esetleg figyelemelterelő manőver – a következőket írta báró Aczél Bélának:

„Zanzibár telve Európának legrosszabb nemű svindlereivel, nagykereskedő-kreizlerek, misszionárius, kiből főpincér lesz, francia fekete apáca, ki a kacérkodástól sem irtózik, tudományos utazó, ki számolni sem tud... Originalis egy ember az én jó barátom, a szultán, kit a német meg akar nyúzni, az angol pedig nem engedi, hogy csendességben azután ő nyúzhassa meg.

Az egyik gorombáskodik vele, tapintatlankodik a végtelenségig, ijesztgeti, a másik protezsálja, kényezteti, pénzzel tömi, de ugyanazt akarja: a bórít lehúzni... Pangániból Tavetába megyek, onnan igyekszem a Milima Nyaro fejére hágni..., azután a Kerin északi felének, s onnan akarom azt megmászni. Innét a Baringi tó felé megyek, honnét egy névtelen tóhoz veszem utamat, mely a 3-ik északi szélesség alatt fekszik, s onnét a Zamburához, mely szintén ismeretlen hely.”

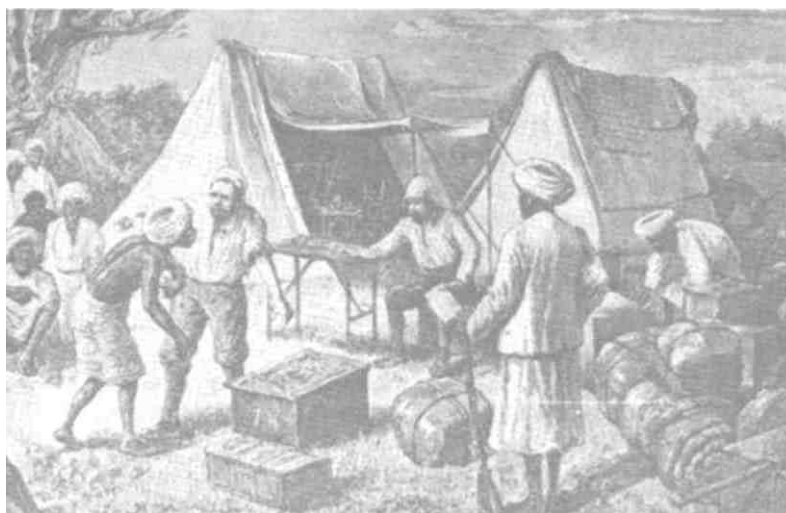
Az Aczél báróhoz intézett levélből nemcsak a Teleki-expedíció úti terve, hanem az a körülmény is kitűnik, hogy a bennszülöttek már jóval korábban ismerték a Teleki által felfedezett tavakat.

Teleki útja – szüntelen életveszély, harc és nélkülözések közepette – emberfeletti erőfeszítést követelt. E helyzetből egyetlen kiút adódhatott, a visszafordulás. Így járt volna el mindenki, *akit nem kötelez valami különleges érdek, hogy vállalja továbbra is az életveszélyt és az öldöklést.* A visszafordulást – mint erkölcsileg egyetlen elfogadható megoldást – igazolja az a körülmény is, hogy az utazás második felében, amikor már kifelé, a tenger felé haladt az expedíció, semmi fegyveres összeütközés nem történt. Kivétel természetesen az az eset, ami-

kor Teleki emberei elrabolták a szuk törzs marháit, a bennszülöttek pedig az éhhalálra ítélték elkeseredésével védelmezték javaikat.

Az út borzalmairól és megpróbáltatásairól Teleki Sámuel nagy megjelenítő képességgel fogalmazott *jelentésekben* számolt be. E levelekből vett szövegrészek hiteles képet adnak az előnyomulásról Afrika utolsó „fehér foltja” felé:

„Az első napokban mind békével ámítottak, de mára harmadik nap estve tanyánkba lőttek egy mérges nyilat, mely egy emberem megsebesíté: az 5-ik menetnap tisztában voltam, hogy szándékuk minket jól bevinni az országba és ott lemészárolni. Ezer meg ezer fölfegyverzett ember fogott éjjel-nappal körül, a láрма éktelen volt. Karavánom azonban a bot segélyével jól disciplináltam és összetartottam. Az 5-ik menetén, szeptember 14-én, egy hongó (útdó) fizetésénél, már nagyon körül voltam fogva. Mialatt alkudtunk a hongó fölött, a kikujuk megkezdtek a harcot. Az első nyíl a mellettem ülő kirongosit lábán sebezte, ez egy lövéssel válaszolt. Én a harcot, mennyiben lehet, kerültem, mert akkor nem árultak volna több élelmiszereket. De mindjárt erre a második és harmadik nyíl röpült. Erre az ütközetet elrendeltem, magam nyitván meg egy complettel két éktelenül bemázolt moránra. Erre karavánom egy rettenetes gyors tűzzel secundált. Pár perc alatt nem volt fekete...



Teleki táborában szétosztja a málhákat a teherhordói között



Teleki Sámuel karavánjának átkelése egy folyón

...október 1-jén roppant nép gyűlvén össze, megtámadtak, de kegyetlenül megvertem őket. Ekkor vártam 24 órát. Na békét kötnek, nem bántom őket. Nem kötöttek. Ekkor 100 embert kiküldtem és legalább 50 falut fölgyújtottam, 1400 darab juhot és ökröt, 19 foglyot hajtottam be. Én egy hónapig nem vetkőztem le, és folyton talpon, éjjel-nappal őriztem embereim, hogy készek legyenek verekedni, másrészt a békét ne zavarják, különben nincs eleség. Embereim pedig meg voltak vadulva...

Ezen utolsó ütközetnek azon jó eredménye volt, hogy többé Masszaiban nem támadtak, a határon azonban, midőn a falukat elhagytuk, a két utolsó menetben keresztül kellett lőnünk magunkat. Minden bokor mögött ült egy tolvaj. Utolsó ütközetben 60 halott és a két utolsó menetben 16 darab hullott. Az utolsó napokban könnyű volt, itt már nem kellett diplomatisálni, kikuju és rinoceros egyforma volt. Meg is fordítottam a dolgot, nem ők kergettek minket, hanem én kergettem őket. Fárasztó az volt, hogy mindig készen kellett e hónap alatt lenni, mert ha deffensive maradok, végem van a sok ezer nép közt.”

Teleki megjárta az utat. A visszafordulás morális vonatkozásaival nem törődött. Afrika térképére rákerült az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének, Rudolf főhercegnek és Stefánia főhercegnőnek neve, meg egy működő vulkán névadójaként a grófé is, aki saját vagyonából, negyven kiló arany árán hajtotta végre a kalandos vállalkozást.

A csaknem kétesztendei állandó életveszélyben eltöltött megpróbáltatás után Teleki nem hazafelé vette útját. Előbb még hosszan időzött Zanzibárban. Leírta az expedíció vázlatos történetét, gondosan megjelölve földrajzi kiterjedését, és elküldte Londonba. A *The Times* 1888. december 26-i száma közölte Teleki írását. A világ közvéleménye előtt ezzel a prioritás biztosítása, Afrika utolsó felderítetlen területére nézve, megoldottnak látszott.

De az út még ezután sem hazafelé vezetett Afrika belső területeiről visszatérve Teleki tapasztalhatta, hogy a Német Kelet-Afrikai Társaság „telepesei” időközben megszállták a partvidék mögöttes területeit. Ezzel az általa felfedezett Rudolf- és Stefánia-tavak megközelítési útvonalát ellenőrzésük alá vonták. Telekinek ezért új átjárófolyosót kellett keresnie a tavakhoz. Abesszínián keresztül próbálta tehát elérni a tavakat E nem tervezett vállalkozása során Hararig, a mohamedánok ősi szent városáig jutott el. Itt érte a hír 1889 februárjában, Rudolf trónörökös öngyilkosságáról.

Nyomban visszafordult. Számára – úgy tűnik – a trónörökös halálával az afrikai vállalkozás értelmét veszítette.

Ha meggondoljuk, hogy az expedíció tagjai szinte állandó életveszélyben töltötték napjaikat Afrikában, ezenkívül Höhnél gyakran volt mozgásképtelen beteg – ez esetben már nem is kevesellhetjük a Teleki-expedíció tudományos eredményeit. Nem sok idejük maradt tudományos kérdések tisztázására és néprajzi szempontból értékes tárgyak gyűjtésére. Tudományos vonatkozásban az is soknak tűnik, amennyit a vidéken először megforduló európai utazó minden különösebb kutatás nélkül feljegyezhet.

A Teleki-expedíció tudományos eredményei az ismertetett nehézségek ellenére is jelentősen hozzájárultak Afrika e térségének tudományos megismeréséhez. A Teleki Sámuel által felfedezett afrikai tartományokat a rabszolga- és elefántcsont-kereskedők részben már korábban is ismerték, de semmiféle adat vagy leírás nem maradt fenn tőlük. A XVI–XVIII. századi térképek fehér foltokat vagy helytelen adatokat tartalmaztak. Csak a XIX. század negyvenes éveiben kezdődött el a Teleki által bejárt terület egy részének valóságosabb ábrázolása és leírása, de még mindig számos hibás megállapítással.



A Székely Napló tudósítása a Teleki-Könyvtár működési rendjéről

A Teleki-expedíció fontosabb eredményei:

- a Rudolf- és a Stefánia-tó felfedezése;
- a Teleki-vulkán felfedezése, amely megcáfolta azt a tévhitet, hogy működő vulkánok csak a tengerparton helyezkednek el;
- Kelet-Afrika óriási területéről készítettek – ha nem is részletes, de – megbízható térképet;
- az afrikai szárazföld geológiai szerkezetéről közölt adataikkal lehetővé tették Edward Suess osztrák kutató számára, hogy 1891-ben megalkossa ún. „árokelméletét”;

— értékes adatokat szolgáltatottak a tudomány számára a terület meteorológiai, zoológiai viszonyairól, és az expedíció Höhneltől írásba foglalt krónikájában páratlan és nagy forrásértékű leírásokat találunk a terület népeiről, anyagi és szellemi kultúrájáról;

— Teleki rendkívüli értékű afrikai gyűjteménnyel gyarapította a Magyar Néprajzi Múzeum állományát.

A felsorolt tudományos eredmények jelentőségét nagyban növelhette volna Teleki Sámuel, ha szakértőket is vitt volna magával a rejtélyes Afrika utolsó ismeretlen földjére.

A Teleki-expedíció jellege különbözött a magyar Afrika-utazók útjainak jellegétől, szemléletétől, mivel a Teleki-expedíciót elsősorban hatalmi érdekek motiválták, a tudományos megismerés kevésbé játszott szerepet, s nem kapott olyan nagy hangsúlyt.

AKI UTOLÉRTE A TÖRTÉNELMET

Torday Emil

„Minél kevésbé értelmes a fehér ember,
annál butábbnak tartja a feketét.”
(André Gide: Kongói utazás)

„Ötven éve történhetett: a kongói őserdő egyik tisztásán egy belga üldögélt, és jegyzeteket készített. Ha tekintetbe vesszük a helyet és az időpontot, ez az Emil Torday nevű belga mindenképpen szokatlan ember, legalábbis európainak szokatlan volt: nem gumi után kutatott, nem elefántcsontot vagy kényszermunkásokat akart szerezni: egyszerűen csak Afrika múltjára volt kíváncsi.

Messziről jött, hogy ezt a múltat kutassa. Több száz mérföldet tett meg a Kongó folyón felfelé, majd elindult Afrika szívébe... és a külvilág előtt szinte teljesen ismeretlen buja zöld belsejében ráakadt a busongó népre...”

Torday *Emil*, akit az ismert angol afrikanista, *Basil Davidson* belgának nézett, csupán azért, mert e fiatalembert a Belga Bank küldte ki Kongóba, természetesen magyar ember volt 1875-ben született. A Magyar–Belga Bank budapesti fiókjánál kezdte működését, majd Brüsszelbe helyezték át, onnan pedig 1900-ban Kongóba küldték.

Tordaynak a pénzügyi igazgatás mellett egyéb állami feladatokat is el kellett látnia. Ezenközben szoros kapcsolatba került a bennszülöttekkel, és őszinte megbecsüléssel törekedett megismerni őket és múltjuk igaz eseményeit

Az afrikai ember megbecsülése és elismerése szempontjából rendkívül *fontos volt az afrikai múlt ismerete*, hiszen az akkor zajló gyarmati háborúk legismertebb jelszava a bennszülöttek civilizálását sürgette, mondván, hogy a feketéknek még saját történelmük sincs, és minden, amit érdemes róluk megjegyezni, az a fehérek afrikai megjelenésével kezdődik.

Torday az afrikaiak számára akarta megkeresni a homályba vesző múltat, vissza próbálta adni nekik történelmüket, amelyet a hódítók

földjeikkel együtt elraboltak tőlük Ezért hallgatta és jegyezte oly nagy buzgalommal a *busongó főnökök* emlékezéseit.

„A főnökök megfontoltan tárták fel történelmüket... Felsorolták valamennyi királyukat, szám szerint százhuszat, s visszafelé haladva elérkeztek egészen az isten-királyig, akinek csodatettei teremtették meg népüket. Mindez lebilincselő volt, de vajon történelemnek tekinthető-e? Kapcsolódott e bármelyik király uralkodása valamilyen évszámhoz, s beilleszthető-e, legalábbis időbelileg, a világtörténelembe? Torday rajongó volt és teleírta jegyzetfüzeteit, de szeretett volna legalább egyetlen dátumhoz jutni. S ekkor váratlanul szolgáltattak neki egyet.”



Torday Emil arcképe

Amikor elérkeztek a kilencvennyolcadik törzsfőnökhöz, név szerint Bo Kama Bomancsalához, kijelentették, hogy az ő uralkodása alatt semmiféle említésre méltó dolog nem történt, kivéve, hogy egy napon, déltájban, egyszerre csak kialudt a nap, s rövid ideig vaksötétség honolt.

„Mihelyt ezt meghallottam – emlékezik Torday Emil –, majd kiugrottam a bőrrömből; felpattantam helyemről, s olyan veszetten viselkedtem, hogy a vénék azt hitték, skorpió mart meg.

Csak hosszú hónapok múltán tudtam meg a napfogyatkozás pontos dátumát... 1680. március 30-a volt, ekkor állt be a teljes napfogyatkozás, mégpedig pontosan Busongó felett..”

Sikerült évszámhoz, s ezzel a világ eseményeihez rögzíteni egy nagy afrikai térség népeinek múltját.

Torday Emil utolérte a történelmet!

Torday nem készült felfedezőnek, Afrika-kutatónak Őt az íróasztalhoz kötötte munkája. De az egyhangú pénzügyi bizonylatok intézése közben – akár Madách folytonosan széklábakat faragó Michelangelója – egy más világról, más foglalatosságról álmodozott Afrika rejtelmes ösvényeit képzelte bejárni, azokat a vidékeket, ahol valaha nagy elődje, Magyar László haladt háromszáz elefántvadász-testőrével, ismeretlen tájakon.

Az álmokat Afrika földjén durván szétoszlatta a valóság: „Kincses szigetet reméltem – írta kevéssel megérkezése után – de dögletes mocsárvilág fogadott.”

A mocsárvilág rettegett réme, a sárgaláz hamarosan őt is ledöntötte a lábáról. Ez a betegség a fehér emberre rendszerint halálos kimenetelű. Torday mégis megmenekült, mert őt hűséges bennszülött kísérői ápták, akik ismerték az „öserdő patikájának” titkait. Ezen első útja alkalmával a fűben, fában rejlő orvosságok ismerete, amely a négerek féltve őrzött tudománya, még egyszer megóvta a fiatal Torday életét: egy rovarcsípés által okozott súlyos mérgezést hatástalanítottak a bennszülöttek főzetei.

Ám nemcsak életét köszönhette Torday a fehérek által lenézett és butának bélyegzett bennszülötteknek, hanem megbízásának sikeres teljesítését is. Azt kapta ugyanis feladatul, hogy kutassa fel valahol a *Tanganyika-tó* partján az *Akalonga-fokot*, amely a brit és a belga birtokok határait kijelölő bizottság kiindulópontja lett volna. Ezt a földrajzi pontot senki nem látta a valóságban, csupán *Livingstone* térképén szerepelt. Az odaút és a helyszín felderítése, amit Torday feladatául szabtak, szinte felért egy felfedező expedíció nehézségeivel és jelentőségével.

Mint kiderült, az ún. Határmegállapító Bizottság már több éve kereste az Akalonga-fokot. A felkutatására kiküldött három expedíció közül kettő elpusztult. A harmadik is tizenhét embert veszített, de eredményt nem ért el. A hivatásos katonák és térképésztisztek sikertelensége után csaknem nevetségesnek tűnt a fiatal, afrikai tapasztalatokkal és geográfiai ismeretekkel nem rendelkező banktisztviselő megbízása, aki ráadásul fizikailag sem látszott alkalmasnak ilyen nagy megpróbáltatást követelő feladat végrehajtására.

Torday sem saját képességeiben, hanem a bennszülöttek segítségével bízott. Nem messze a Tanganyika-tó nyugati partjától találkozott egy öreg teherhordóval, aki fiatal korában szolgált a „missziós úr” – ahogy Livingstone-t a bennszülöttek nevezték – karavánjában. Az öreg, miután megértette, hogy a fehér úr azt a helyet keresi, amelyet a tó partján régen a „missziós úr” jelölt meg, vállalkozott a vezető szerepére.

Öserdőkben, mocsaras, ingatag talajon és perzselő pusztákon vezetett az út az elveszett sziklafokhoz. Huszonegy napi menetelés után érkezett a kis csapat a nagy tó déli partjához, ahol a Livingstone által megjelölt pontnak lennie kellett.

De sziklafok sehol sem volt!

Hiába kutatták végig a vízpartot széles sávban ott, ahová az öreg emlékezete a livingstone-i pontot képzelte. Semmit sem találtak. Egész nap lótottak-futottak nagy földet bejártak, eredmény nélkül.

Elhatározták, hogy az éjjeli pihenőhelyet a vízparttól távolabb rendezik be, ahol a rovarok csípéseinek nincsenek annyira kitéve.

A rejtély este, tábornagygyűjtáskor kezdett világosodni. Sehol a közelben nem találtak tüzelésre alkalmas száraz fát. Ekkor kezdte vizsgálni Torday a talajt, s amikor a feltúrt földből kagylótörmelék került elő, örömeiben énekelni kezdett.

Majd sietett megvigasztalni a szégyenében félrevonult vezetőt, hogy ne búslakodjék, még semmi nem dőlt el. Mert ahol állnak, ott nem is olyan régen még tómeder volt! A víz – valami helyi klimatikus hatás következtében – az utóbbi években jelentősen apadt, és a vízpart eltolódott északkeleti irányban.

Ha az irányt helyesen választotta meg a vezető, akkor tovább kell haladniuk dél-délnyugat felé. A korábbi expedíciók – Torday szerint – éppen azért nem találták meg az Akalonga-fokot, mert a víz partján keresték, ahová Livingstone berajzolta térképén.

A víz időközben helyet változtatott.

Másnap, messze az új partvonalától, egy magaslatra leltek. A sziklafalon jól látható nyomot hagyott a tó egykori vízszintje. Es a közelben megtalálták az elveszett Akalonga-fokot is!

Megkezdhette munkáját az angol–belga határkijelölő bizottság.

Torday első afrikai útja nem merült ki az „elveszett” Akalonga-fok felkutatásában. Hatalmas utat tett meg a *Kongó folyamon*, átkelt a *Stanley-zuhatagon*, és csaknem két esztendőt töltött *Katangában*, amelynek ásványi kincsekben való gazdagságáról tényszerű adatokat is közölt.

Torday nem *területeket*, hanem *az afrikai embert fedezte fel!* Az afrikai embert tanulmányozta második és harmadik útján is. Második afrikai útjának költségeit – 1905–1907 között – az angol Királyi Ember-tani Társaság fedezte, míg a harmadik kutatóutat 1907-ben a British Museum szervezte.

Torday már afrikai tartózkodásának elején megtanulta tisztelni a bennszülötteket. S minél több időt töltött velük, annál inkább megszerette és elismerte őket Arra *törekedett, hogy munkáiban felhívja a világ figyelmét az afrikai ember jogtalan helyzetére, kiszolgáltatottságára és mindezek ellenére meglévő emberi értékeire és képességeire.*



Kongó menti bennszülöttek marimba hangszere

Szemelvényként idézzük jellemzését *Kvete Pesanga Kena* királyról, a közép-afrikai *Busongóország* uralkodójáról, akihez leckét venni „uralkodástanból” és humanizmusból a művelt világ vezetői is eljárhattak volna:

„... alattvalói őt egyenesen a teremtetől származtatják és olyan szent volt a személye, hogy nem volt szabad a földet érintenie! Elődei rabszolgák testére ülve pihenték ki fáradalmaikat, halotti ágyukat pedig száz meg száz szerencsétlen áldozatuk holttestére vetették, hogy a túlvilágon is legyen, aki szolgálja őket. Kvete Pesanga Kena volt az első, aki harcot indított ez ellen a szokás ellen – nem sikertelenül. Amikor én először találkoztam vele, nem ült rabszolgája hátán – széken vagy állatbőrön ült, ahogy más rendes halandók. Az emberáldozatot eltörölte és az igazságosságot tűzte ki legfőbb céljának. A régi busongó nemesség meg volt rémülve: miféle rettentő bajok fognak mindebből az országra háramlani!

Cselszövényeket, összeesküvéseket forraltak ellene – mindhiába! Kvete nem hagyta magát megfélemlíteni: rendületlenül haladt kitűzött célja felé. Fölbátorította a misszionáriusokat, hogy jöjjenek országába, nyissanak iskolákat – békében akart élni a fehér emberrel csakúgy, mint fekete szomszédai-val.

Sok mindent akart, amikor – senki se értette, hogyan, miért – hirtelen meghalt, fiatalon. Ez már azután történt, hogy elkerültem az ő országából.”

A bölcs király uralkodásának alaptételéül a megelégedettséget, a jóléten nyugvó társadalmi békét választotta.

„Minden férfinak legyen meg a maga felesége, a kutyának a csontja, s akkor béke lesz a faluban.”

A világ azonban ezt az afrikai embertípust – Tordayig – nem ismerte. A rabszolga-kereskedők, majd később a gyarmatosítók az afrikai embert tudatlan, vad, kegyetlen, értelmes tevékenységre képtelen és alsóbbrendű élőlényként jellemezték. Torday Emil bemutatta és bizonyította a néger ember becsületes életfelfogását, szellemi és anyagi kultúráját, államalkotó képességét és a fehérek iránt érzett őszinte elismerését, gyakran csodálatát, amellyel azután azok rendszerint vissza is éltek.

Torday harmadik afrikai útja alkalmával részben érintette azokat a területeket is, ahol fél évszázaddal korábban Magyar László is megfordult. A néprajzi kutatások mellett Torday Emil igyekezett adatokat,

értesüléseket szerezni nagy elődjének életéről és haláláról. Még az a merész gondolat is megfordult a fejében, hogy esetleg Magyar László-kéziratokra is rábukkanhat



Busongó varázsló (Torday Emil felvétele 1908-ból)

„... titkon reméltem, hogy megtudok valamit a mi Magyar Lászlónk sorsáról, aki sok-sok évvel ezelőtt eltűnt a babundák között. A négerek kitűnően szoktak emlékezni a rajtuk esett sérelmekre és föltehető, hogy a nyomozó bírót fogják bennem sejdíteni. Biztosra veszem, hogyha Magyar László hagyott hátra írásokat, ezeket gondosan megőrizte a lakosság; a primitív népek roppant tiszteletben tartják az írott szót, és bűvös erőt tulajdonítanak neki. Az idő viszontagságai évtizedek alatt persze elpusztíthatták a följegyzéseket, de – gondolám – érdemes lesz mégis kísérletet tenni. Mindent elkövettem, hogy beférkőzzem a tekintélyesebb emberek bizalmába s végül, napok múltával, szóvá tettem a dolgot a főnök előtt. Kijelentettem természetesen, hogy eszem ágában sincs megbüntetni a netáni bűnösöket – akik hiszen különben sem lehetnek már életben –, csak a fehér ember mikandéit, írásait szeretném megszerezni s ha rátalálunk, tekintélyes árat fizetek értük. A főnök a legnagyobb nyomatékosabban tagadta, hogy valaha is hallott volna Magyar Lászlóról, de mert beszélgetésünk után mindenáron buzgólkodott rajta, hogy sohasem hagyjon magamra négy szemközt a törzs véneinek valamelyikével s mindig nyakamra küldte egyik-másik bizalmi emberét; gyanú támadt bennem, hogy mégis csak tud valamit Magyar László sorsáról, s hogy a törzs érdeke ezt előlem eltitkolni ... végül is bele kellett nyugodnom, hogy egyszerűen följegyzem megfigyeléseimet s nem faggatom őket adatokért és magyarázatokért.”

Magyar-kéziratoknak ugyan nem sikerült nyomára lelnie, de annál gazdagabb néprajzi gyűjteményt küldhetett a British Museum számára. E gyűjteményben olyan nagy értékű darabok is voltak, amelyeket kizárólag az uralkodó ajándékozhatott, és csakis olyan embernek, akiről tudta, hogy az ősök szent tárgyait – nemegyszer a szellemeiket ábrázoló figurákat – kellő tiszteletben őrzi majd.

Azt, hogy a British Museum miként jutott a leggazdagabb afrikai gyűjteményhez, Torday ekként meséli el:

„A király „... megmutatta kincseit Volt köztük sok minden, amit szívesen szereztem volna meg a British Museum számára. Ajánlatot tettem, hogy megvásárlom tőle a tárgyakat. Ajánlatomat kereken visszautasította. De amikor visszatértem sátramba, ott találtam a dolgokat.

— A király arra kér, fogadd el barátsága jeléül.

Elmentem hozzá, kértem, engedje meg, hogy megfizessek értük.

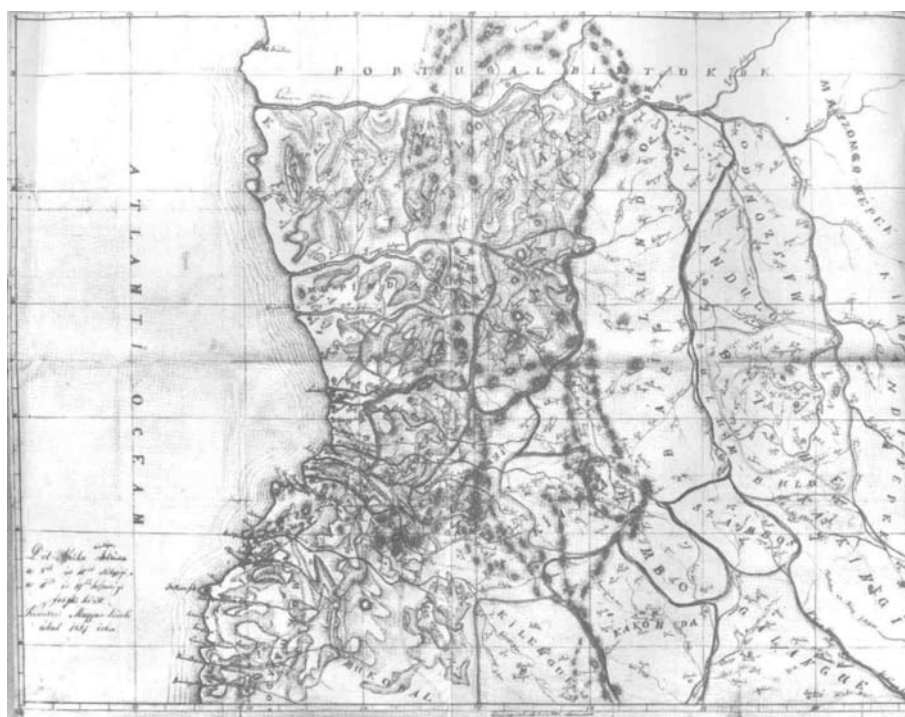
— Hogy engedhetném! Ha mindenért fizetsz, amire szükséged van, ajándékba csak olyasmit adhatok, ami nem kell neked. Ebbe nem nyughatom bele.”

Harmadik afrikai kutatóútján súlyos szerencsétlenség érte Torday Emilt. Egy orrszarvú felöklelte és megtaposta. A csaknem egy évtizeden át tartó barangolás Afrika ismeretlen ösvényein e súlyos balesettel véget ért 1909-ben, miután állapota annyira javult, hogy az utazásra vállalkozhatott, visszatért Londonba. Önállóan járni azonban többé nem tudott. Mankóra támaszkodva bicegett el reggelenként íróasztalához, és csak késő este állt fel onnan.

Afrikai jegyzeteiből könyvek sokasága született. Francia és angol nyelven járták be a művelt világot, példát szolgáltatva mindenütt az Afrika-kutatás modern módszer- és tartalombéli követelményeihez. Különösen a busongó *nép* életéről írott monográfiájával és az *Afrikai fajok* címen megjelent hatalmas, a modern Afrika-tudomány alapművének tekinthető munkájával vívta ki a tudományos világ elismerését.

1931. május 9-én – sok Afrika-kutatóhoz hasonlóan fiatalon – távozott abból a világból, amelynek „sötét kontinensét” legjobban az ő művei világították be.





A „HOMOK ATYJA”

Almásy László

„Sohasem járhattam volna be
a földteke utolsó legnagyobb fehér foltját;
ha nem lettem volna automobilista és pilóta.”
(Almásy György: Levegőben ... homokon)

A technikai eszközök fejlődése a XX. század első évtizedeiben meggyorsította a világ tudományos megismerését. Különösen a levegőből végzett felderítés segített az addig megközelíthetetlen területek feltárásában. A magyar Afrika-kutatók között Almásy László, az egyiptomi, szudáni és líbiai sivatagok kutatója, a bennszülöttek által „Abu Ramla” – „homok atyja” – néven tisztelt tudós ért el gépkocsi és repülőgép segítségével kimagasló eredményeket.

Almásy László 1895. augusztus 22-én született Borostyánkőn. A középiskola elvégzése után a londoni Műszaki Egyetem repülőmérnöki karán folytatta tanulmányait 1913-ban már önállóan repült. Az első világháború kitörésekor önként állt be katonának. Repülősként harcolt a különböző hadszíntereken 1918 őszéig, amikor főhadnagyi rendfokozattal leszerelt. 1921-ben, IV. Károly visszatérési kísérlete idején a király gépkocsiját vezette. A levert királypuccs után Ausztriába ment, és a Steyer Autógyár szakértője lett. 1926-ban, elsőként a világon, gépkocsival átszelte a Núbiai-sivatagot és eljutott Kartúmig. 1931-ben az Egyiptomi Térképészeti Hivatal szolgálatába lépett, és megkezdte a sivatag kutatását „levegőben és homokon”. Expedíciói szervezése érdekében többször hazatért 1942-ben a német hadsereghez vezényelték 1943-ig afrikai térképek adatainak ellenőrzésével foglalkozott, és felderítő repüléseket végzett Rommel tábornok hadserege részére. E működése és afrikai katonaélményeiről írott könyve miatt 1945-ben letartóztatták, de a Népbíróság végül felmentette. Ezután nyugatra távozott. A számára szervezett egyiptomi sivatagkutató intézet irányítását azonban már nem vehette át, 1951-ben bekövetkezett halála miatt.

Almásy László sivatagi kutatásainak eseményeiből három epizódot idézünk fel, amelyek az 1930-as években világhírnevet szereztek a bátor kutatónak.

Zarzura, az elveszett oázis rejtélye

A Líbiai-sivatag bennszülöttei között babonás hiedelem élt egy titokzatos körülmények között eltűnt oázisról. A legenda szerint az ősi romvárosban mesés kincseket halmoztak fel letűnt korok uralkodói, de a megismétlődő ellenséges támadások arra indították az utolsó sejket, hogy eltüntesse az oázishoz vezető karavánutakat, nehogy a kincsek illetéktelenek kezébe kerüljenek.

Úgy tudták a vének, hogy a titokzatos város kapuja felett kőből faragott madár tartja csőrében a város kulcsát, mellyel az elfelejtett oázis felfedezője megnyithatja a mesék birodalmát.

Sokan próbálkoztak a szerencséivel, de valamennyiüket betemette a sivatag.

Az elveszett oázist egy galamb nagyságú madárról, a *zarzuráról* nevezték el. A középkori arab történetírók szerint Zarzura tragédiáját ismeretlen fekete emberek okozták, akik a sivatagból támadtak, és titkos kútjaik segítségével a sivatag azon pontjaira is eljutottak, ahová rajtuk kívül senki.

Harding-King angol tudós Dachla-oázisban érdekes kísérlettel próbálta meghatározni az elveszett oázis helyét Almásy így ismerteti Harding-King zseniális okoskodását:

„A gyors reptű kis vadgalambok vonulásának idején Dachlától nyugatra vadászott ezekre a madarakra, még mielőtt azok elérhették volna az oázisé Bögyükben félig emésztett olajbogyók voltak Az angol tudás erre elevenen összefogatott több ilyen galambot, és azokat – pár napos éheztetés után – többórás időközökben megetette olajbogyókkal. Megfelelő időközökben azután leölte a galambokat, és összehasonlította a bögyükben lévő olajbogyókat azokkal, amelyeket a sivatagból jött madarakban talált. Az emésztés előrehaladottsága és a vadgalambok röptének óránkénti sebességéből kiszámította, hogy azok mintegy kilenc órával azelőtt, hogy Dachlába érkeztek, valahol olajbogyókkal táplálkoztak Ezt az ismeretlen helyet Harding-King »az olivák oázisának« nevezte.”



Almásy László

Almásy e kísérlet eredményeit oly módon tökéletesítette, hogy figyelembe vette a repülés közben fellépő gyorsabb emésztést, majd lefordított arabból minden régi feljegyzést, amely az „elveszett oázisra” vonatkozott:

„Azután elrendeztem az így nyert anyagot, és a mese és legenda burkolatából kihámoztam a valószínűség magvát... A sok fantasztikus információ közül a dachlaiak voltak a legvalószínűbbek. Ezekben ismétlődött újra és újra a »fekete óriások, a különös nyelvű idegenek és a megsemmisített kutak« története. Nézetem szerint a nyugatról jött támadók csakis tibuk lehettek, és Kufrából jöttek. A »szent férfi imája és a dachlai üldözők által elapasztott

kút» nem lehetett más, mint az a mesterséges vízdepó, Abu Ballasz, a »korsók dombja«, amelyet 1917-ben fedezett fel dr. Ball Dachlától 250 km-re délnyugatra. Ez a mesterséges vízdepó egy messziről látható, egyedül álló sziklahegy lábánál fekvő több mint 300 nagy agyagkorsóból áll. Kemal Ed Din herceg később felkereste a korsók dombját, és az ő leírásából tudtam, hogy valamennyi korsó emberi kézzel össze volt törve.

A térképről nézve a következő megfigyelést tehettem: Ha összekötöm Dachla-oázist és Abu Ballaszt, utóbbit pedig Kufra-oázissal, akkor Abu Ballasz ennek a törtvonalnak pontosan harmadára esik. Úgy okoskodtam, hogyha a tibuknak támadásaik keresztülvitelére csak egyetlen ilyen mesterséges vízdepóra lett volna szükségük, akkor azt a Kufra és Dachla közötti útvonaluknak fele útján létesítették volna. Mivel Abu Ballasz ennek az útvonalnak a Dachlához közel eső harmadán fekszik, kell, hogy Abu Ballasz és Kufra között, vagyis a Kufrához közelebb eső harmadon is létezzen akár ilyen korsólerakat, akár valódi oázis. Wilkinson információi szerint és Harding-King kísérlete után azonban sokkal nagyobb volt a valószínűség arra, hogy ezen a tájon csakugyan oázis található.

Ezért vezettem expedíciót ebbe a környékbe, szembeszállva mindazokkal, akik teóriámat kinevették”



Almásy László megtalálja az „elveszett oázist”

Az „elveszett oázis” feltételezett helyét Kelet felől a *Gilf-Kebir*-hegység sziklafala védte. Védte, a szó valódi értelmében, mert e szik-

lafalak közt évtizedeken keresztül elpusztultak vagy visszafordulásra kényszerültek a bátor felfedezők.

Almásy László és kísérői 1932 tavaszán érkeztek a feltételezett oázis közelébe. Ez volt az első eset, hogy repülőgép hatolt be a Líbiai-sivatag belsejébe. Sok eredménytelen próbarepülés után végül is a gépmadár élő társai, a fecskék mutatták meg a helyes irányt a madárnevet viselő oázis felé. 1932. május 1-jén két fecske, fáradtan, valószínűleg rázuhant az egyik gépkocsi ponyvájára. Vízbe áztatott kenyérrel etették és megittatták őket Nagy sokára erőre kaptak, és elrepültek a Gilf-Kebir irányába. „Talán a fecskék célhoz vezetnek bennünket!” – gondolta Almásy, és megmérte repülésük szögét 85 fokot mutatott a műszer.

A felderítő repülésről, amelyet a fecskék mutatta irányba végeztek Almásy László naplója az alábbiakat őrizte meg:

„Hogyan is írjam le? Délután 5 óra felé valamivel alábbhagyott a szélvihar, a repüléshez azonban még mindig alkalmatlan volt az idő. Az őrnagy és én nem bírtuk ki, és indulásra készítettük az öreg gépmadarat. Pont 5 óra 15 perckor felszálltam. Undorító volt! Az embereknek a start pillanatában fogniok kellett a szárnyvégeket, hogy hátra ne vágjon a szél!

Örülök, hogy ez alkalommal beszereltem a műrepülő tartósíjákat, a gép majdnem kidobott bennünket az ülésekből. Egyenesen a Gill párkány felé tartok...

A tizenegyedik percben meglátom előttünk a völgyet, a fecskék kurzusa helyes volt, nyílegyenesen arra repülünk. Izgalmamban majdnem kiestem a gépből!

Hosszú, szűk folyómeder, amely két egymásba ömlő érből ered, s azután »kanyon«-szeren húzódik északnak.

A két forrásmeder találkozásától nem messze állnak az első fák, zöld szajalok. Majd tovább. lejjebb tucatszámra, mindig több – száz-számra, a völgy fenekén zöld fű és bokrok. Pompás, csodás kép a kő és homok ezen élettelen világában!

A szél ismét lökésszerű, 300 méterre szállok le és minden bokrot, minden ágat jól látok Leszállni lehetetlen. Ott ... szalmakunyhó, mint Uveinat karkurjaiban (völgyeiben). Térdem közé veszem a kormánybotot, mégis csak egyetlen felvételt tudok csinálni. Az őrnagy vázlatkönyvével és a kis Leica fényképezőgépével dolgozik, azonban ő is többet lóg a szíjon, mint ül az ülésben...”

Leszállás után az expedíció legmeghatóbb jelenete következett: Almásy és kísérője összehasonlította vázlatát A két rajz csaknem pon-

tosan egyezett. A két „öreg” háborús pilóta összeölelkezett: *megtalálták az elveszett oázist*. De csak a levegőből ismerik. El kell jutni a homokon és sziklaösvényeken is a rejtelmes, ősi oázisba!

De a sivatag védekezett!

Először üzemanyag- és pénzhány miatt kellett visszafordulniuk később az új expedíciót szorgalmazó *Kemal Ed Din* egyiptomi herceg halála tette kérdésessé a folytatást. Almásy azonban minden követ megmozgatott a sivatagi kutatás érdekében. *Arnold Hölriegel* osztrák világutazó barátja és egykori bajtársa, *Penderel* alezredes közreműködésével szerződést kötött egy sivatagról szóló film elkészítésére. Erre az útra egy magyar geográfus szakember is elkísérte Almásyt, dr. Kádár László egyetemi tanársegéd.

Kőbe vésett történelem a sivatagi galériában

Almásy László egy esztendővel az emlékezetes felderítő repülés után, 1933. május 5-én hatolt be az oázis *Vadi Talh* nevű völgyébe, ahol a névadó talh-akácok hús ligetei fogadták.

Más semmi. Nem talált egyetlen kőszerszámot, semmi jelét a régi életnek. Itt döbbsent rá, hogy abban az időben, amikor a környéken pásztor- és nomádnépek éltek, a Zarzura, az elveszett oázis völgyeiben még rohanó folyók foglalták el a helyét, kiszorítva onnan az embereket. Nem volt romváros, sem kincs, sem Kambyzes elveszett hadserege.

Nem volt többé legenda sem, és nem volt többé fehér folt a Líbiai-sivatag közepén.

A térkép, amelyet Almásy László és társai készítettek, az emberiség örök és közös kincsévé vált.

A Gilf-Kebir térképezése közben, 1933 márciusában, Almásy felfedezte a Zsiráf-barlangot amelyet korábban egyik expedíciós társa, *Clayton* fedezett fel. Nagy meglepetésére az erős reggeli megvilágítás újabb sziklaképeket tárt elő – egy zsiráfot és két oroszlánt – azon a helyen, amelyet korábban – igaz, alkonyi szürkületben – már átvizsgáltak, és akkor nem találták meg azokat.

A váratlan lelet arra ösztönözte Almásyt, hogy déli irányba folytassa kutatásait. Egészen az Uveinat-hegységig jutott előre. Útközben találkozott egy olasz térképészcsoporthal, melynek egyik vezetője *Lodo-*

vico Caporiacco gróf volt, aki elmondta Almásynak, hogy a hegység belsejében több természetes víztárló van, csak fel kell deríteni azokat.

1933. május 12-én Almásy, *Sabr* nevű arab sofőrével nekiindult az Uveinat sziklafalának, hogy utánanézzzen az olasz gróf által emlegetett ciszternáknak Almásy ezen emlékezetes útról így ír:

„Az Uveinat-hegy oldala itt óriási gömbölyű gránittömbökből áll, egymás hegyén-hátán valóságos barlanglabirintussá csoportosulnak. Sabr az egyik ilyen nyitásnál megállva kijelentette, hogy ő a délelőtti folyamán látott állatképeket, bár lehet, hogy az nem kép, hanem esővíztől támadt folt.

— Hol, melyik barlangban láttad?

— Amott uram, valamivel lejjebb.

Lesiklottam a sziklákon és a következő pillanatban nagy gránittömb alatt álltam, ennek alsó része tele volt vörös, barna és fehér emberi állatképekkel.

— Menjünk innen, ó Uram! – rimázkodott az elszürkült Sabr – ez rossz hely, itt gonosz szellemek vannak!

– Hogy mondhatsz ilyet igazhívő létedre? Te szerencsétlen! Ilyen felfedezést még sohasem tettünk!

Lefeküdtem a barlangban, hogy jobban szemügyre vehessem a képeket. Sok kép volt, teljes épségben... Az állatképek – csupa tehénkép – két színnel voltak festve, vörössel és fehérrel...

Átmentünk a szomszéd barlangba, és abban is gyönyörű sziklafestményeket találtunk..”



Egy sziklakép az Almásy László által felfedezett „sivatagi galériából”

A táborba visszavezető úton Almásy Caporiacco gróffal találkozott, és elmondta neki felfedezését. A gróf nyomban riadóztatta az olasz katonákat, akik rajvonalba fejlődve vizsgálták át a sziklafal minden tenyérnyi helyét. Minden barlangért, amelyet megtaláltak, a gróf tíz lírát fizetett.

S miután Almásy továbbhaladt kutatóútján a sivatagban, az olasz térképészek művészi másolatokat készítettek a sziklaképekről. Közben a világot bejárta Almásy felfedezésének híre... Aztán, egy év múlva Olaszországban díszes album jelent meg, amely a sziklarajzokat mint a Caporiacco gróf által feltárt történelem előtti csodákat mutatta be.

Csak évekkel később, a líbiai sziklarajzokról Almásy Lászlónak Egyiptomban megjelent könyve tárta fel az igazságot.

Magyar törzs a Nílus szigetében

1935-öt mutatott a naptár. A sivatag fáradhatatlan vándora egy különösen forró délutánon Egyiptom és Szudán határához, a Nílus-parti Vádi *Halfához* érkezett gépkocsijával. Itt vásárolt Almásy üzemanyagot. Az üzletet hamar megkötötte, csak az nyugtalanította, hogy a nagy mennyiségű benzin miként kerül át a Nílus túlsópartján várakozó autóihoz. A továbbiakat könyvéből idézzük:

„– Csak bízzad rám, nagyuram, Ibrahim el Magyar majd pontosan elvégzi – mondta a kereskedő.

Így mondta: 'magyar', úgy, ahogyan csak mi magunk ejtjük ki nemzetünk nevét.

— Miért nevezed a csónakost 'el magyar'nak'; effendim?

— Mert magyar. Ők úgy nevezik a törzsüket. Nem arabok, nem berberinek. Magyar az valamennyi ott, a szigeten.

Szinte hihetetlen. Az a világosbőrű, sasorrú arab, aki tegnap áthozott a vízen, 'magyar' nevű törzsből való? Sohasem hallottam ilyen törzsről a szudáni arabok között.

De hiszen itt kuporodik kint a boltajtó előtt. Behívtam. Milyen törzsből származol, Ibrahim?

— A 'magyar' törzsből. Odaátról, a 'magyarab' szigetről, nagyuram.

— És honnan származik a te törzsed?

— Messziről, nagyuram. 'Kuba-ból' (Európa). A 'Nemza' (Osztrák) országból hozott minket ide Szolimán Szultán vagy négyszáz évvel ezelőtt...

A délután folyamán megjártam a 'magyarab' szigetet Vagy háromszázan lakják és lent Asszuan közelében még egy csoportjuk él, körülbelül ugyanannyian.

A törzsfőnök távol volt, de a falu vénei mind összejöttek Feltűnően világos arcszínű, sasorrú emberek.

Öntudatosan, büszkén mondták: 'Nem' vagyunk arabok! Európából telepítette ide őseinket a nagy török szultán, Szolimán. Katonák voltak, határőrök a núbiai feketék ellen. Ugyanakkor más törzsbéliek is jöttek őseinkkel a 'Nemza'országból. Azok Bosznából' jöttek..

Mi tudjuk, hogy vannak 'magyar' népek Európában. Ők testvéreink és mindig vártuk, hogy valaki eljöjjön közülük ide mihozzánk Mélyen sajnáljuk, hogy a sejk nincsen itt. Ő elmondaná leszármazásunk történetét, de ha ismét megtisztelsz látogatásoddal, nagyurunk, ő bizonyosságot fog tenni arról, hogy testvérek vagyunk'...

Amikor két hónap múlva visszatértem Kairóba, felgyülemlett postám között arab írású levelet találtam a szudáni repülőposta vádi halfai bélyegzésével.

Íme a levél, ahogyan szóról szóra, minden alaki változtatás nélkül lefordítottam:

1. Szaleh Oszman Basir el Magyar levele a magyar faluból, nagyurunkhoz, a magyarhoz, aki falunktól keletre. Békesség és üdv neki.
2. Hála legyen Allahnak, hogy megengedte, hogy mi megismertük nagyurunkat és nagyurunk megismert bennünket.
3. Mi és ős-nagyszüleink a mi falunkban, Tarimban, közel négyszáz éve.
4. És mi mindig vágyódtunk megismerkedni, mert nem hallottunk a magyar király országából újságot és nem mehettünk a hazába.
5. Mi mindnyájan egy és ugyanazon férfi ivadéka vagyunk: Ali el Magyar- és ivadéka Ibrahim el Magyarnak, aki ivadéka Szendzser el Magyarnak, aki a mi ősapánk.
6. Aki Tarim-ban a mi anyánkkal.
7. Mi mintegy négyszázan vagyunk jelenlevők és távollevők.
8. És ez sürgős levél nagyurunkhoz.
9. Ha tudtam volna időnek előtte, akkor mondtam volna annak a férfinak leszármazottjait egész teljességben. Most megtisztelt nagyurunk jelenléte és ez megsokszorozította becsületünket és az igazságot
10. Ez a levél gyenge szolgálattól, Szaleh Oszman Basir el Magyartól, aki távollevő volt és aki sejkje a magyar falunak, Tarimnak.”

Csaknem hat évtizede, hogy ez a megható Nílus-parti jelenet lejátszódott Szudán és Egyiptom határán, és a magyarság tudomására jutott, hogy elszakított, elhurcolt véreinek leszármazottai ma is emlé-

keznek testvéreikre, és büszkén viselik a magyar nevet a világ e távoli zugában.

A „magyarab” (v. magyaráb) szó nem a magyar és arab szavak összevonásából ered, hanem az „ab” névutó törzset, nemzetséget jelent. A szó szoros értelme tehát: magyar törzs.

A „Bosznából” később hozzájuk költözött jövevények talán azon magyarok csoportjai voltak, akiket a török kiűzése után, a hódoltság idején felvett mohamedán hitükért kergettek el az országból. Ezek először Boszniában telepedtek le, és innen vándoroltak tovább a Nílus menti magyarokhoz. A magyarok Egyiptomba kerülésének körülményeit a tudomány még máig sem tisztázta kétséget kizáróan. Lehettek törökök által a lakosság köréből elhurcolt személyek vagy katonák, akik török fogságba estek, majd besorozták őket a szultán seregébe, és hazájuktól távoli, afrikai hadszínterekre vitték őket, nehogy megszökjenek. Arról sincs adatunk, hogy mennyien voltak 1517-ben a Szentföldön járt Pécsváradi Gábor atya már arról tudósított, hogy az Egyiptomban harcoló török hadseregben magyar katonák is vannak.

A magyarabok – mióta a XX. század barátságos helyett pilótaöltönyben járó Julianusa megtalálta őket – szüntelenül Európába, magyar testvéreikhez készültek látogatóba. Vágyuk 1992 nyarán valóra vált. A Magyarok Világszövetségének Kongresszusán két magyaráb személyesen adhatta át a Nílus-partiak üdvözlését.

Irodalom

ALMÁSY László: *Levegőben... homokon*, Franklin-Társulat, Budapest, é. n.

BAKER, Anne: *Rabszolgák földjén. – Egy magyar nő felfedezők és rabszolgák között 1870–1873*, Panoráma, Budapest, 1987.

BODROGI Tibor (szerk.): *Messzi népek magyar kutatói. A magyar néprajz klasszikusai I–II.* kötet, Gondolat, Budapest, 1978.

HAVASNÉ BEDE Piroska – SOMOGYI Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.

KRIZSÁN László: *A kilombók világa*, Érd, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1989, 6. szám.

KRIZSÁN László: *Magyar László*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

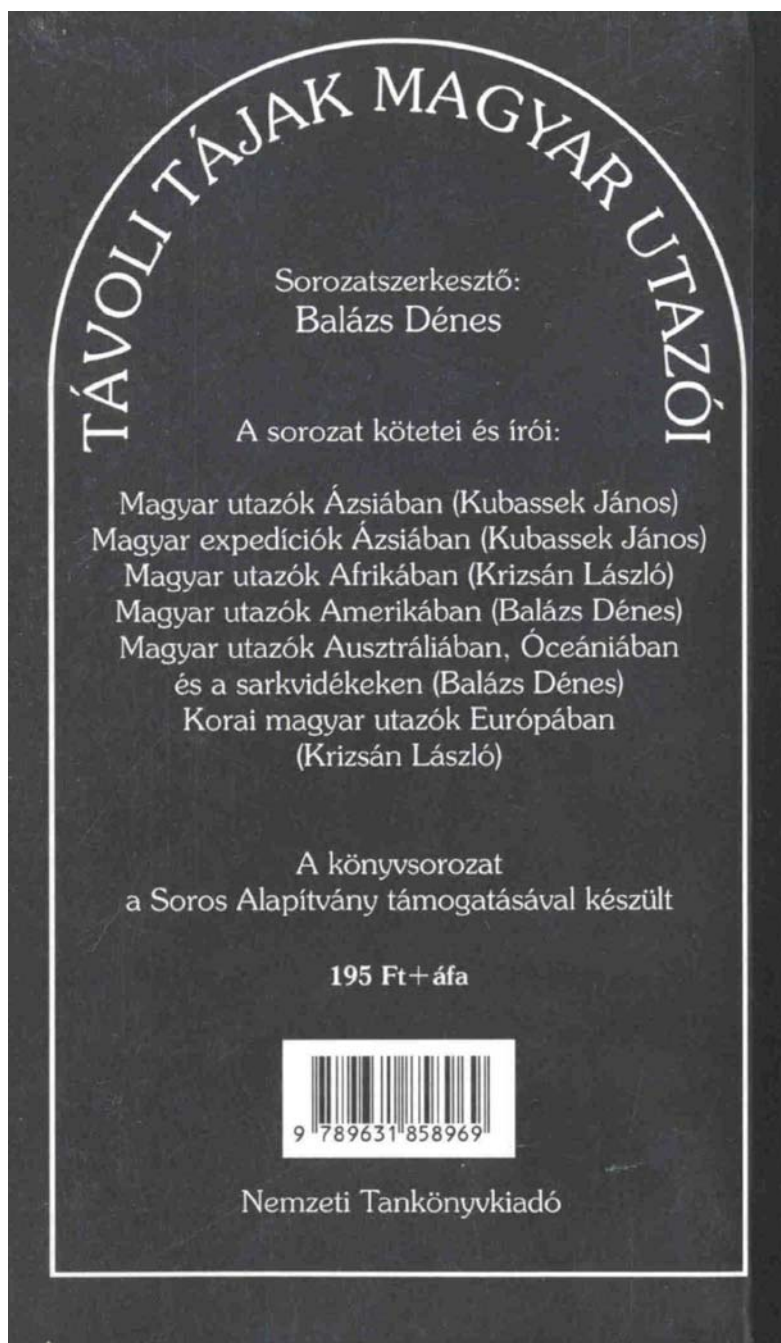
KRIZSÁN László: *Menyhárth László tudományos működése a Zambézi mentén*. Érd, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1985. 1. szám.

MAGYAR László: *Afrikai utazásai*. Panoráma, Budapest, é. n.

PETRUCH Antal S. J.: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából* II. kötet, 221–250. old. Korda Kiadó, Kecskemét, 1992.

TORDAY Emil: *Afrikai emlékek*. Világirodalom kiadás. Budapest é. n. (Hat világrész – Utazások és felfedezések sorozat XIII. kötete. Szerkeszti: Halász Gyula.)

TÖRÖK Zsolt: *Almásy László szerepe a Kelet-Szahara kutatásában*. Érd, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1990, 8. szám.



TÁVOLI TÁJAK MAGYAR UTAZÓI

Sorozatszerkesztő:
Balázs Dénes

A sorozat kötetei és írói:

Magyar utazók Ázsiában (Kubassek János)
Magyar expedíciók Ázsiában (Kubassek János)
Magyar utazók Afrikában (Krizsán László)
Magyar utazók Amerikában (Balázs Dénes)
Magyar utazók Ausztráliában, Óceániában
és a sarkvidékeken (Balázs Dénes)
Korai magyar utazók Európában
(Krizsán László)

A könyvsorozat
a Soros Alapítvány támogatásával készült

195 Ft + áfa



Nemzeti Tankönyvkiadó